

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ОДЕЉЕЊЕ ЗА ИСТОРИЈУ

МАСТЕР РАД

**Византијски цареви у српским средњовековним
житијима**

Ментор:

Проф. др. Радивој Радић

Кандидат:

Предраг Аранђеловић

Београд 2019.

Садржај

Списак скраћеница.....	1
У В О Д.....	11
П И С Ц И Ж И Т И Ј А.....	12
I. ВИЗАНТИЈСКИ ЦАРЕВИ ДО XI ВЕКА	15
1. Константин Велики	15
2. Фока	22
3. Михаило IV Пафлагонац.....	23
II. КОМНИНИ	24
1. Манојло I Комнин.....	24
2. Андроник I Комнин.....	28
III. АНЂЕЛИ У ЦАРИГРАДУ.....	30
1. Исак II Анђео	30
2. Алексије III Анђео.....	31
IV. АНЂЕЛИ У ЕПИРУ – ЛАСКАРИСИ У НИКЕЈИ.....	40
1. Михаило I Анђео	40
2. Теодор I Ласкарис.....	42
3. Теодор Анђео.....	47
4. Јован III Ватац.....	50
V. ПАЛЕОЛОЗИ	52
1. Михаило VIII Палеолог	52
2. Андроник II Палеолог.....	54
3. Андроник III Палеолог	65
4. Јован V Палеолог	71
5. Манојло II Палеолог и Јован VII Палеолог	73
ЗАКЉУЧАК.....	81
Списак извора и литературе.....	84

Списак скраћеница

Извори:

Данило Други, <i>Животи</i>	Данило Други, <i>Животи краљева и архиепископа српских. Службе</i> , Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 6, прир. Г. Мак Данијел, Д. Петровић, прев. Л. Мирковић, Д. Богдановић, Д. Петровић, Београд 1988.
Данилови настављачи	<i>Данилови настављачи. Данилов Ученик, други настављачи Даниловог зборника</i> , Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 7, прир. Г. Мак Данијел, прев. Л. Мирковић, Београд 1989.
Доментијан, <i>Живот</i>	Доментијан, <i>Живот Светог Саве и Живот Светог Симеона</i> , Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 4, прир. Р. Маринковић, прев. Л. Мирковић, Београд 1988.
Константин Филозоф, <i>Житије</i>	Константин Филозоф, <i>Повест о словима. Житије деспота Стефана</i> , Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 11, прир. Г. Јовановић, прев. Г. Јовановић, Л. Мирковић, Београд 1989.
Патријарх Пајсије, <i>Сабрани</i>	Патријарх Пајсије, <i>Сабрани списи</i> , Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 16, прир. Т. Јовановић, прев. Д. Богдановић, Т. Јовановић, Београд 1993.
Свети Сава, <i>Сабрани списи</i>	Свети Сава, <i>Сабрани списи</i> , Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 2, прир. Д. Богдановић, прев. Л. Мирковић, Д. Богдановић, Београд 1986.

<i>Списи Димитрија Кантакузина</i>	<i>Списи Димитрија Кантакузина и Владислава Граматика</i> , Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 14, прир. Ј. Грковић-Мејџор, Београд 1993.
Стефан Првовенчани, <i>Сабрани списи</i>	Стефан Првовенчани, <i>Сабрани списи</i> , Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 3, прир. Љ. Јухас-Георгиевска, прев. Љ. Јухас-Георгиевска, Л. Мирковић, М. Башић, Београд 1988.
Теодосије, <i>Житија</i>	Теодосије, <i>Житија</i> , Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 5 св. 1, прир. Д. Богдановић, прев. Л. Мирковић, Д. Богдановић, Београд 1988.
Цамблук	Григорије Цамблук, <i>Књижевни рад у Србији</i> , Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 12, прир. Д. Петровић, прев. Л. Мирковић, Д. Богдановић, Ћ. Трифуновић, Д. Петровић, Београд 1989.
Шест писаца	<i>Шест писаца XIV века</i> , Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 10, прев. Д. Богдановић, Београд 1986.

Литература:

М. Благојевић, <i>Србија</i>	М. Благојевић, <i>Србија у доба Немањића: од кнежевине до царства (1168-1371)</i> , Београд 1989.
------------------------------	---

- М. Благојевић, *Удеоне кнежевине* М. Благојевић, *Српске удеоне кнежевине*, ЗРВИ 36 (1997) 45—62.
- М. Благојевић, *Немањићи* М. Благојевић, *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, Београд 2004.
- М. Благојевић, *Српска државност* М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, Београд, 2011.
- Д. Богдановић, *Измирење* Д. Богдановић, *Измирење српске и византијске цркве*, О кнезу Лазару, Београд 1975, 81-91.
- Д. Богдановић, *Историја* Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд 1980.
- Д. Богдановић, *Студије* Д. Богдановић, *Студије из српске средњовековне књижевности*, Београд 1997.
- И. Божилов, *Држава* И. Божилов, *Држава и црква у Бугарској (1218–1241)*, Свети Сава у српској историји и традицији, Београд 1998, 75–83.
- М. Васиљевић, *Генеалогije* М. Васиљевић, *Генеалогije између историје и идеологије: пример порекла кнегиње Милице*, ИЧ 65 (2016) 77–99.
- А. Веселиновић, *Држава* А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 2006.
- ВИГ Војноисторијски гласник, Београд.
- М. Динић, *Милутин и Драгутин* М. Динић, *Однос између краља Милутина и Драгутина*, ЗРВИ 3 (1955) 48-82.
- И. Дујчев, *Свети Сава* И. Дујчев, *Свети Сава у бугарској историји*, Сава Немањић — Свети Сава. Историја и предање, Београд 1979, 443—452.

И. Ђурић, <i>Сумрак Византије</i>	И. Ђурић, <i>Сумрак Византије – време Јована VIII Палеолога (1392-1448)</i> , Београд 2007.
М. Живојиновић, <i>Ктиторска</i>	М. Живојиновић, <i>Ктиторска делатност Светога Саве, Сава Немањић — Свети Сава. Историја и предање</i> , Београд 1979, 15—25.
М. Живојиновић, <i>Историја</i>	М. Живојиновић, <i>Историја Хиландара I</i> , Београд 1998.
М. Живојиновић, <i>Стефан</i>	М. Живојиновић, <i>Стефан Немања као монах Симеон, Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви</i> , Београд 2000, 101–113.
ЗРВИ	Зборник радова Византолошког института, Београд.
ИСН I	<i>Историја српског народа I</i> , Београд 1981.
ИСН II	<i>Историја српског народа II</i> , Београд 1982.
Х. Иналцик, <i>Османско царство</i>	Х. Иналцик, <i>Османско царство. Класично доба 1300–1600</i> , Београд 2003.
ИЧ	Историјски часопис, Београд.
Ј. Калић, <i>Ниш у средњем веку</i>	Ј. Калић, <i>Ниш у средњем веку</i> , ИЧ 31 (1984) 5-40.
Ј. Калић, <i>Сабори у Расу</i>	Ј. Калић, <i>Српски државни сабори у Расу</i> , Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе 29, Београд 1997, 27-33.
Ј. Калић, <i>Срби у позном</i>	Ј. Калић, <i>Срби у позном средњем веку</i> , Београд 2001.
Ј. Калић, <i>Деспот Стефан</i>	Ј. Калић, <i>Деспот Стефан и Византија</i> , ЗРВИ 43 (2006) 31-40.
Ј. Калић, <i>Српска држава</i>	Ј. Калић, <i>Српска држава и Охридска архиепископија у XII веку</i> , ЗРВИ 44/1 (2007) 197–208.
М. Кашанин, <i>Српска књижевност</i>	М. Кашанин, <i>Српска књижевност у средњем веку</i> , Београд, 1975.

С. К. Кисас, <i>О времену</i>	С. К. Кисас, <i>О времену склапања брака Стефана Радослава са Аном Комнином</i> , ЗРВИ 18 (1978) 131–138.
И. Коматина, <i>Чуда Св. Симеона</i>	И. Коматина, <i>Историјска подлога чуда Св. Симеона у Житију Симеоновом од Стефана Првовенчаног</i> , ЗРВИ 51 (2014) 111-134.
М. Копривица, <i>Методије</i>	М. Копривица, <i>Епископ Методије - савременик и сарадник Саве Немањића</i> , Византијско-словенска читенија I (2018), 209-217.
Б. Крсмановић, <i>Успон војног</i>	Б. Крсмановић, <i>Успон војног племства у Византији XI века</i> , Београд 2001.
М. Ласкарис, <i>Принцезе</i>	М. Ласкарис, <i>Византијске принцезе у средњовековној Србији. Прилог историји византијско-српских односа од краја XII до средине XV века</i> , Београд 1926.
Љ. Максимовић, <i>Последице</i>	Љ. Максимовић, <i>Србија и последице IV крсташког рата</i> , 950 година од великог раскола (1054) и 800 година од пада Цариграда у руке крсташа (1204), Београд 2004, 61–75.
Љ. Максимовић, <i>Византијски</i>	Љ. Максимовић, <i>Византијски узор српске државности и св. Сава</i> , Летопис Матице Српске књ. 491 св. 6 (2013) 807-814.
Љ. Максимовић, <i>Србија</i>	Љ. Максимовић, <i>Србија и идеја универзалног Царства</i> , ЗРВИ 44/2 (2007) 371-379.
Р. Мантран, <i>Историја Османског</i>	Р. Мантран, <i>Историја Османског царства</i> , Београд 2002.
С. Марјановић-Душанић, <i>Владарска</i>	С. Марјановић-Душанић, <i>Владарска идеологија Немањића</i> , Београд 1997.

- С. Марјановић-
Душанић, *Знаци* С. Марјановић-Душанић, *Владарски знаци Стефана Немање*, Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви, Београд 2000, 77–87.
- С. Марјановић–Душанић, *Краљ* С. Марјановић – Душанић, *Свети краљ. Култ Стефана Дечанског*, Београд 2007.
- С. Марјановић-
Душанић, *Реликвије* С. Марјановић-Душанић, *Реликвије, чудотворења и furta sacra. Прилог истраживању српско-бугарских односа током четврте деценије XIII века*, ЗРВИ 46 (2009), 281-298.
- М. Марковић, *Прво путовање* М. Марковић, *Прво путовање Светог Саве у Палестину и његов значај за српску средњовековну уметност*, Београд 2009.
- С. Мешановић, *Јован VII* С. Мешановић, *Јован VII Палеолог*, Београд 1996.
- М. Митић, *Краљица Јелена* М. Митић, *Средњовековна дворска прича – најлепше чудо у Житију краљице Јелене*, Зборник радова са Научног састанка слависта у Вукове дане 38/2, Београд 2009, 21-30.
- Б. Миљковић, *Хоматин* Б. Миљковић, *Сава, Стефан Радослав и Димитрије Хоматин*, ЗРВИ 52 (2015) 259–275.
- Р. Михаљчић, *Лазар* Р. Михаљчић, *Лазар Хребељановић, историја, култ, предање*, Београд 1989.
- В. Мошин, М. Пурковић, *Игумани* В. Мошин, М. Пурковић, *Хиландарски игумани средњег века*, Београд 1999.
- М. Николић, *Српска држава* М. Николић, *Српска држава у делу византијског историчара Дуке*, ЗРВИ 44/2 (2007) 481-491.
- М. Николић, *Византијски писци* М. Николић, *Византијски писци о Србији (1402-1439)*, Београд 2010.

С. Новаковић, <i>Срби и Турци</i>	С. Новаковић, <i>Срби и Турци у XIV и XV веку</i> , Београд 1960.
Д. Оболенски, <i>Шест</i>	Д. Оболенски, <i>Шест византијских портрета</i> , Београд 1991.
Г.Острогорски, <i>Серска област</i>	Г.Острогорски, <i>Серска област после Душанове смрти</i> , Београд 1965.
Г. Острогорски, <i>О веровањима</i>	Г. Острогорски, <i>О веровањима и схватањима Византинаца</i> , Сабрана дела V, Београд 1970.
Г. Острогорски, <i>Историја Византије</i>	Г. Острогорски, <i>Историја Византије</i> , Београд 1998.
С. Пириватрић, <i>Манојло</i>	С. Пириватрић, <i>Манојло I Комнин, „царски сан“ и „самодршци области српског престола“</i> , ЗРВИ 48 (2011) 89–118.
С. Пириватрић, <i>Улазак Стефана</i>	С. Пириватрић, <i>Улазак Стефана Душана у Царство</i> , ЗРВИ 44/2 (2007) 381-409.
С. Пириватрић, <i>Грчки цар</i>	С. Пириватрић, <i>Грчки цар Алексије у првим житијима Светог Симеона Немање</i> , ЗРВИ 53 (2016), 161–178.
ПКЈИФ	Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд.
А. Поповић, <i>Мотив Федре</i>	А. Поповић, <i>Мотив Федре и Хиполита у “Житију Стефана Дечанског” Григорија Цамблака</i> , ЗРВИ 37 (1998), 199-212.
Д. Поповић, <i>Под окриљем</i>	Д. Поповић, <i>Под окриљем светости. Култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији</i> , Београд 2006.
М. А. Пурковић, <i>Патријарси</i>	М. Пурковић, <i>Српски патријарси средњег века</i> , Диселдорф, 1976.

М. А. Пурковић, <i>Кнез и деспот</i>	М. А. Пурковић, <i>Кнез и деспот Стефан Лазаревић</i> , Београд 1978.
М. А. Пурковић, <i>Принцезе</i>	М. А. Пурковић, <i>Принцезе из куће Немањића</i> , Београд 1996.
Р. Радић, <i>Време Јована V</i>	Р. Радић, <i>Време Јована V Палеолога (1332—1391)</i> , Београд 1993.
Р. Радић, <i>Свети Сава</i>	Р. Радић, <i>Свети Сава и смрт обласног господара Стреза, Свети Сава у српској историји</i> , Београд 1998, 51–61.
Р. Радић, <i>Из Цариграда</i>	Р. Радић, <i>Из Цариграда у српске земље. Студије из византијске и српске историје</i> , Београд 2003.
Р. Радић, <i>Константин Велики</i>	Р. Радић, <i>Константин Велики: надмоћ хришћанства</i> , Београд 2010.
Р. Радић, <i>Византија</i>	Р. Радић, <i>Византија и Србија: пламен и одсјаји</i> , Београд 2010.
Р. Радић, <i>Житија</i>	Р. Радић, <i>Константин Велики у српским средњовековним житијима</i> , Непролазна вредност и трајна актуелност Миланског едикта, Београд 2011, 41–46, http://www.civis-see.org/downloads/biblioteka/SVAKO-NEKA-VERUJE-srp.pdf
Свети Сава у српској историји	<i>Свети Сава у српској историји и традицији</i> , ур. С. Ћирковић, Београд 1998.
Ђ. Слијепчевић, <i>Историја I</i>	Ђ. Слијепчевић, <i>Историја Српске православне Цркве I</i> , Београд 2002.
В. Станковић, <i>Новелисим</i>	В. Станковић, <i>Новелисим Константин, Михаило V и род Пафлагонаца</i> , ЗРВИ 40 (2003), 27–48.

- В. Станковић, *Краљ Милутин* В. Станковић, *Краљ Милутин (1282 – 1321)*, Београд 2012.
- Т. Суботин-Голубовић, *Служба* Т. Суботин-Голубовић, *Служба Светом Ивану Рилском у српском рукописном наслеђу*, ПКЈИФ 68–69 (2002–2003) 135–145.
- Ј. Тарнанидис, *Св. Сава* Ј. Тарнанидис, *Колико је Св. Сава као личност могао да утиче на остварење автокефалије Српске цркве, Сава Немањић — Свети Сава. Историја и предање*, Београд 1979, 55–63.
- Б. Тодић, *О времену* Б. Тодић, *О времену и разлозима писања Теодосијевог "Житија Светог Саве"*, ПКЈИФ 83 (2017) 3-20.
- С. Ћирковић, *Срби* С. Ћирковић, *Срби у средњем веку*, Београд 1995.
- С. Ћирковић, *Свети Сава* С. Ћирковић, *Свети Сава између Истока и Запада, Свети Сава у српској историји и традицији*, Београд 1998, 27-37.
- В. Ћоровић, *Света Гора* В. Ћоровић, *Света Гора и Хиландар*, Београд 1985.
- А. Узелац, *Најамничке војске* А. Узелац, *Најамничке војске краља Стефана Уроша II Милутина*, ВИГ 2 (2011), 9–27.
- А. Узелац, *Српске војске* А. Узелац, *Српске војске у ратовима у Европи и Малој Азији (XII–XIV век)*, ВИГ 1 (2014), 9-29.
- А. Узелац, *О српској принцези* А. Узелац, *О српској принцези и бугарској царици Ани (прилог познавању бракова краља Милутина)*, ИЧ 63 (2014) 29-46.
- Б. Ферјанчић, *Деспоти* Б. Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1960.
- Б. Ферјанчић, *Почеци* Б. Ферјанчић, *Почеци Солунске краљевине (1204–1209)*, ЗРВИ 8/2 (1964), 101–116.

Б. Ферјанчић, <i>Византија</i>	Б. Ферјанчић, <i>Византија и Јужни Словени</i> , Београд 1966.
Б. Ферјанчић, <i>Севастократори</i>	Б. Ферјанчић, <i>Севастократори у Византији</i> , ЗРВИ 11 (1968) 141-192.
Б. Ферјанчић, <i>Тесалија</i>	Б. Ферјанчић, <i>Тесалија у XIII и XIV веку</i> , Београд 1974.
Б. Ферјанчић, <i>Србија</i>	Б. Ферјанчић, <i>Србија и византијски свет у првој половини XIII века (1204–1261)</i> , ЗРВИ 27/28 (1989) 103–148.
Б. Ферјанчић,
Љ. Максимовић, <i>Свети Сава</i>	Б. Ферјанчић, Љ. Максимовић, <i>Свети Сава између Епира и Никеје</i> , Свети Сава у српској историји и традицији, Београд 1998, 13–25.
Б. Ферјанчић, <i>Стефан Немања</i>	Б. Ферјанчић, <i>Стефан Немања у византијској политици друге половине XII века</i> , Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви, Београд 2000, 31–45.
Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, <i>Душан</i>	Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, <i>Стефан Душан, краљ и цар</i> , Београд, 2005.
Г. Шкриванић, <i>Ангорска битка</i>	Г. Шкриванић, <i>Ангорска битка 1402</i> , ВИГ 2 (1964) 53-76.
Г. Škrivanić, <i>Bitka kod Velbužda</i>	Г. Škrivanić, <i>Bitka kod Velbužda 28. VII 1330. godine</i> , Vesnik vojnog muzeja 16 (1970) 67–77.
И. Шпадијер, <i>Хронолошки</i>	И. Шпадијер, <i>Хронолошки оквири књижевни рада Теодосија Хиландарца</i> , ПКЈИФ 76 (2010) 3–16.

У В О Д

Од свитања хришћанства почиње бележење детаља из живота светаца. Први мученици за Христову веру се јављају већ у Новом Завету, да би временом њихов број растао, као и подаци и усмена предања о њима. Првобитне биографије светаца биле су врло скромне, базиране углавном на писаним, али изворним подацима из римских архива, да би се временом уз сећања и усмену традицију животи светаца попуњавали и тако настајао један значајан књижевни жанр. Византијске хагиографије имају одређени образац и структуру и представљају узор житијима када она почну да се пишу међу Словенима од Кирила и Методија. Специфичност српских житија је да доносе знатно више биографских и историјских података. Када се делимично занемаре општа места, библијски цитати, чуда и поуке, остаје доста простора за тумачења исказа од којих неке као изворне налазимо искључиво у житијима. Житијска књижевност у средњовековној Србији је спој животописа и историографије.¹

Процват српске средњовековне књижевности, пре свега житијске почетком XIII века, тече упоредо са борбом за државност немањићког периода, протеже кроз успон српске средњовековне државе и продужује у време деспотовине Лазаревића и Бранковића.² У том успону Црква, тачније монаштво, игра кључну улогу јер колевка српске књижевности лежи у манастирима.³ Главни мотив и темељну снагу уздизања представља аутокефална црква и стварање култова, пре свега светородне династије. Такође и покушај уласка у културне кругове хришћанске Европе путем књижевности. Житијска је, поред идеолошке, имала за циљ да сведочи о посебности унутар универзалног. Зачетник тог посла и полета јесте Сава Немањић.⁴

¹ А. Поповић, *Мотив Федре*, 200.

² Д. Богдановић, *Историја*, 92.

³ Исто, 95; Свети Сава, *Сабрани списи*, 9.

⁴ Свети Сава, *Сабрани списи*, 9-10.

ПИСЦИ ЖИТИЈА

Сава Немањић – *Житије Светог Симеона* - Мало је у историји тако свестраних личности какав је био најмлађи син великог жупана Стефана Немање, монаха и светитеља Симеона, оснивача најзначајније српске средњовековне владарске куће. Уз свог оца и брата, утемељивач државе чији је сјај потрајао и након гашења династије, Сава је био најјачи покретач тог замајца. Као принц и син владара стекао је образовање на двору које се у његово време добијало у манастирима, тако да је његов бег на Свету Гору био као одлазак на универзитет.

Сава је најпре написао кратко житије свога оца у Хиландарском типиксу. То је ктиторско житије, врло сумарно, са неколико података о доласку, боравку и смрти Светог Симеона на Светој Гори. Написано је одмах након смрти ктитора 1199. године. Животопис свога оца, по свим обичајима житијске византијске књижевности, пише 1208. године у уводу Студеничког типика.⁵

Стефан Првовенчани - *Живот Светог Симеона* – На престолу је наследио свога оца Немању 1196. године и владао до своје смрти 1228. Баштинио и носио титулу великог жупана до 1217. године када се крунише краљевском круном. Не само као владар, истакао се и књижевним радом и тако припада најславнијим личностима не само политичке, већ и културне историје на овим просторима. Животопис свога оца завршио је 1216. године.⁶ У писању свог дела користио се хагиографским моделима византијске књижевности и неупоредиво мање много сиромашнијим словенским примерима.⁷

Доментијан - *Живот Светог Саве и Живот Светог Симеона* - О јереомонаху Доментијану имамо јако мало биографских података. Рођен је на самом почетку XIII века, а монашки пут га је водио, највероватније, преко Жиче у Свету Гору. Био је ученик првог српског архиепископа и сапутник на Савином путу у Свету Земљу. Животописе Светога

⁵ Свети Сава, *Сабрани списи*, 20; Д. Богдановић, *Историја*, 150.

⁶ Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, 9; Д. Богдановић, *Историја*, 153.

⁷ Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, 13-16.

Саве и Светога Симеона пише по жељи краља Уроша I. Житије свог учитеља, по сопственом сведочењу, написао је у Савиној испосници у Кареји 1253. године.⁸

Живот Светог Симеона, такође је написано на Светој Гори 1264. године. Приликом писања житија користио се делом које је написао Стефан Првовенчани о свом оцу.⁹

Теодосије - *Живот Светога Саве* – О њему, такође имамо мало биографских података. Оно што се сигурно зна јесте, да је Теодосије био хиландарски монах и да је Савино житије написао користећи Доментијана.¹⁰ Време у коме обитава и дела истраживачи су смештали у XIV век, мада је извесније да се ради о другој половини XIII века.¹¹ Појавила су се и мишљења која прецизније омеђују писање Житија Светога Саве, између 1285. и 1292. године.¹²

Архиепископ Данило II - *Живот краљице Јелене и Живот краља Милутина* – Данило (архиепископ 1324-1337) је значајна црквена, књижевна, али и политичка личност. Измеђи 1317. и 1337. године, написао је пет житија, три краљевска, Драгутину, краљици Јелени и краљу Милутину, и архијерејима Арсенију и Јевстатију I.¹³ Врло близак сарадник двојици владара, краљу Милутину и краљу Стефану Дечанском, био је игуман манастира Хиландара у време највећих искушења, епископ бањски и епископ хумски. Краљ Милутин га је још 1316. године протежирао за архиепископа у Пећи, али се на светосавски трон успео осам година касније.

Данилови настављачи – *Животи краља Стефана Дечанског, цара Душана, архиепископа Данила и патријарха Саве* – Међу Даниловим настављачима истиче се ученик Данила II, који је написао житије свога учитеља и приписују му се житија Стефана Дечанског и Стефана Душана.¹⁴ Његово име није познато, као и каснијих настављача, који су писали житија српских архијереја. Данилов ученик почиње да пише житија одмах након Данилове смрти 1337. године, а остала су завршена до 1375. године.¹⁵

⁸ Доментијан, *Живот*, 10-12.

⁹ Исто, 13-15.

¹⁰ Д. Богдановић, *Студије*, XIV.

¹¹ Теодосије, *Житија*, 9; И. Шпадијер, *Хронолошки* 15.

¹² Б. Годић, *О времену* 18-19.

¹³ Данило Други, *Животи*, 16.

¹⁴ *Данилови настављачи*, 16.

¹⁵ Исто, 20; Данило Други, *Животи*, 12.

Марко Пећки – *Житије светог патријарха Јефрема* – Рођен 1359. или 1360. године у свештеничкој породици у околини Пећи. Монаши се као седамнаестогодишњак и од тада нераздвојан је пратилац патријарха Јефрема, чије житије пише одмах након патријарховог упокојења 15. јуна 1400. године. Рукоположен је за епископа у последњој деценији XIV века. Последњи пут се помиње 1411. године.¹⁶

Григорије Цамблук – *Житије Стефана Дечанског* – Претпоставља се да се родио у Трнову 1364. или 1365. године. Његов стриц Кипријан био је кијевски митрополит. Када се закалуђерио провео је извесно време на Светој Гори. Као врло образован монах 1402. године, долази у српску деспотовину у манастир Дечане, где је написао Житије и Службу Стефану Дечанском. Србију напушта, највероватније, 1409. године. Умро је на прелазу 1419/20.¹⁷

Константин Филозоф – *Житије деспота Стефана Лазаревића* – Рођен је последњих година XIV века у Костеници, у Бугарској. У Србију долази око своје десете године. Највише времена је проводио у Београду, на двору деспота Стефана Лазаревића. Био је врло образован и за деспота Стефана је ишао у дипломатске мисије. Умро је 1439. године. *Живот и дела господина деспота Стефана*, написао је пет до десетак година након смрти владара кога је служио, тачније између 1433. и 1439. године.¹⁸

Димитрије Кантакузин – *Житије Јована Рилског* – Српски средњовековни писац пореклом од славне византијске породице Кантакузин. Рођен је око 1435. године. Живео је у Новом Брду, где је стекао добро образовање. Сведок је мучних догађаја приликом пада Новог Брда у турске руке 1455. године. Током седамдесетих година XV века, у Рилском манастиру, пише житије Светог Јована.¹⁹

Патријарх Пајсије – *Житије светог цара Уроша* – Родио се у Јањеву код Новог Брда, око 1550. године. На трону Пећке патријаршије седео је од 1614. до своје смрти 1647. године. Житије цара Уроша написао је 1641. године.²⁰

¹⁶ Шест писаца, 42-45; Д. Богдановић, *Историја*, 203.

¹⁷ Цамблук, 11-17, 21; А. Поповић, *Мотив Федре*, 199.

¹⁸ М. Кашанин, *Српска књижевност*, 394-396.

¹⁹ *Списи Димитрија Кантакузина*, 11-12, 17.

²⁰ Патријарх Пајсије, *Сабрани*, 12-14, 20; Д. Богдановић, *Историја*, 267.

I. ВИЗАНТИЈСКИ ЦАРЕВИ ДО XI ВЕКА

1. Константин Велики

У житију Светог Симеона које је написао његов средњи син и наследник Стефан, поред царева који су били Немањини савременици, говорећи о дару који је од оца добио, Првовенчани помиње и цара Константина Великог (324-337). *„И опет га врати свети Симеон са часним својим благословом сину својему, дав му часни и животворни крст Господњи, на ком би распет Владика грехова наших ради, који је сам, владајући, носио о врату својем и којим је побеђивао непријатеље своје, рекав: - Овај нека ти буде чувар и утврђење, и победилац, и помоћник у борбама противу видљивих и невидљивих непријатеља... и увек да ти помаже као Давиду и древном цару Константину, прогонећи од тебе на сваком месту бесовске пукове.“*²¹

Исти Симеонов поступак описује и Доментијан. *„и свагда да ти помаже против непријатеља твојих, као богооцу Давиду против Голијата и верном цару Константину у свим његовим борбама“.*²²

Симеон Немања (1166-1196) преко игумана Методија шаље са Свете Горе благослов своје сину великом жупану Стефану и крст који је он носио уз себе.²³ Како наводи, реч је о крсту на коме је разапет Христос и који је Симеон носио око врата док је још владао.

Крст распећа Христовог или како је у житију записано *“часни и животворни крст Господњи”* је, по предању, у Јерусалиму пронашла мајка цара Константина, царица Јелена. Био је надалеко чувена реликвија у хришћанском свету. Није остало забележено како је до

²¹ Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, 82.

²² Доментијан, *Живот*, 287.

²³ М. Копривица, *Методије*, 210.

ове реликвије Немања дошао, али из житија се сазнаје да га је имао уз себе још као владар, пре замонашења. Слутећи да му се ближи крај живота или једноставно желећи да пружи додатну заштиту својој земаљској творевини и ономе кога је оставио да влада, он шаље ову светињу у Србију.

Напрсни крст је делић часног крста, који је био прикован или на други начин приљубљен уз крст, који се носио око врата.²⁴ Када је он пристигао у Србију преко Методија, уприличен је свечан дочек светињи и био је нека врста благослова и потврде избора наследника две године раније.²⁵

Првовенчани и Доментијан овде указују на помоћ крста, која је била пресудна у победи цара Константина над Максенцијем код Милвијског моста 312. године. По речима Јевсевија из Цезареје, биографа цара Константина и писца прве историје цркве, на путу за Рим и коначног обрачуна са својим противником, Константину се указао крст на небу са натписом „Овим победи!“²⁶ Као владар који је дозволио слободу исповедања Христовог учења, као први хришћански цар који је под знаком крста војевао и побеђивао, постао је идеалан пример свим хришћанским владарима, пре свега византијским.²⁷ Помоћи крста се није могао надати цар Давид, јер је живео пре крсног страдања Христовог, али у старозаветној историји он игра једну од главних улога, као изабраник Божији, те му његова помоћ није недостајала.²⁸

Похвала коју краљу Милутину (1282-1321), након значајне војне помоћи тасту цару Андронику II Палеологу (1282-1328), као браниоцу истинске вере Христове и као Божијем штићенику сриче Данило II, обухвата поређење са првим хришћанским царем: *“О љубазни и прослављени Богом, и слични светим и великим царевима, кротком Давиду и славном Константину, достојниче Божије помоћи и покрова на прослављење и на узвишење свога отачаства.”*²⁹

²⁴ С. Марјановић-Душанић, *Знаци*, 80.

²⁵ Исто, 82.

²⁶ Р. Радић, *Константин Велики*, 91-92.

²⁷ С. Марјановић-Душанић, *Владарска*, 287.

²⁸ Р. Радић, *Житија*, 42.

²⁹ Данило Други, *Животи*, 140.

У житију Стефана Дечанског Даниловог настављача, писац пореди главног јунака са Константином Великим: *“Овоме превисокоме краљу беше дана таква благодат силе Христове, као што се и премудроме цару Соломону даде ширина разума и дубина премудрости, а сила крепости његове од Господа, као и благоверноме цару Константину победа над иноплеменицима ради вере, и као Боговидицу Мојсију против Амалика.”*³⁰ Јер као што је Соломон био чувен по мудрости, Мојсеј по непрекидном уздизању руку према Богу у победи над Амаликом, Константин као први хришћански цар над чијом је главом рука Божија, такав благослов има и Свети краљ Дечански. Константин Велики је и овде, поред старозаветних богоизабраних предводника, онај изабраник који је прихватањем Христове вере постао мерило сваком владару, који прати Христов пут и који као раван апостолима шири Христово учење.

У житију Стефана Дечанског од Григорија Цамблака на самом почетку житија, помиње се светородна лоза Симеона Немање и пореди са наследницима, односно синовима и братанцем Константина Великог. За Немањине потомке животописац каже: *“Нису узмућивали цркву јеретичким валима и јелинским лакрдијама и баснама као синови и нећаци Константина Великог”*.³¹

Равноапостолни цар Константин, први римски цар који је дозволио исповедање Христовог учења, који је сазвао Први васељенски сабор у Никеји 325. године на коме су ударани темељи хришћанске догме и осуђено Аријево учење, није имао среће са наследницима као Стефан Немања.³² Немања је бранитељ истинске вере од јереси у својој земљи и зачетник светородне лозе.

Аријанство није потпуно побеђено, на несрећу донело је много зле крви и међу Константиновим наследницима. Један од Константинових синова, Констанције (337–361) који је владао на истоку царства, био је аријанац, односно *„узмућивао цркву јеретичким валима“*, а двојица, Константин II (337–340) и Констанс (337–350), који су владали на западу, приврженици никејске догме.³³ Поред ове поделе међу Константиновим синовима која се одражавала и на верске погледе и прилике у самом царству, последњи покушај

³⁰ Данилови настављачи, 33-34.

³¹ Цамблак, 49.

³² Р. Радић, *Константин Велики*, 96, 129-137.

³³ Исто, 163-164.

угрожавања хришћанства „јелинским лакрдијама и баснама“ тј. паганске реакције, био је под нећаком Константина Великог Јулијаном Апостатом (361–363).³⁴

Константин Велики се опет помиње у истом житију, овога пута поредећи и правдајући страшну казну оца на сину, краља Милутина који је одузео вид сину Стефану: *“Јер и Велики Константин и први хришћански цар, толики и такав, ма колико да је био у побожности и природној премудрости, верујући лажним речима лукаве жене, и уби сина својега Приска, који је био добар и благ муж, а затим када је после сазнао да је ова слагала, и њу уби судом праведним”*.³⁵

Најстарији син цара Константина, Крисп (код Цамблака Приск), страдао је јер га је оклеветала Константинова жена Фауста.³⁶ Тешко је одгонетнути шта се заиста догодило и који је прави узрок трагедије, али претпоставке су да је дошло до љубавне везе Криспа и Фаусте, или ју је он одбио, па га је она оптужила за напастовање.³⁷ Како било, исте 326. године, Константин је наредио да се најпре усмрти Крисп у Пули, а касније и његова жена Фауста, наводно ухваћена у прељуби.³⁸ Сличну аналогију прави и Цамблук, кривећи за сурову казну ослепљења свога сина Стефана, краљицу Симониду, тадашњу закониту супругу краља Милутина.³⁹

Константиново убиство сина и супруге још је античке писце подсећао на мит о Тезеју, Федри и Хиполиту и тог мотива у Еурипидвом делу. Григорије Цамблук се са несрећом у дому Константина Великог упознао преко византијског хроничара XII века, Јована Зонаре, а наводну умешаност Симониде у Стефаново ослепљење, на основу неког несачуваног текста или усмене традиције.⁴⁰

Константин Филозоф у житију деспота Стефана Лазаревића покушава да конструише његов родослов до најдавніјих времена, скопчаног са почетком слободе исповедања хришћанства у Римском царству. Наравно, користећи библијска поређења, он наставља родословом деспота Стефана: *„Такође и благочастивога цара Константина*

³⁴ Исто, 165, 181-186; Г. Острогорски, *Историја Византије*, 67-70.

³⁵ Цамблук, 52.

³⁶ Исто, 141; А. Поповић, *Мотив Федре*, 203.

³⁷ Р. Радић, *Константин Велики*, 137.

³⁸ Исто, 137-138; А. Поповић, *Мотив Федре*, 204-205.

³⁹ С. Марјановић-Душанић, *Краљ*, 243; А. Поповић, *Мотив Федре*, 202.

⁴⁰ А. Поповић, *Мотив Федре*, 206-207.

*равноапостолнога сродства и плод од његова родитеља, опет, на крају, сачува се грана, да испуни царско и апостолско дело и да у изабранима сврши најизабраније; и дође време да ово стадо позна и пожели велелепног господина.*⁴¹

Почињући од стабла које се грана „Прелазимо на родослов. Беше Конста (тј. Констанције Chlorus) велики, звани зелени, отац великога Константина, муж по свему најкроткији, који љубљаше благочашће. Зато хришћане примаше, царствујући у Вретанији у оне године када Диоклецијан и Максимијан Еркулије, пошто су побили многе десетине тисућа хришћана, оставише царство и беху у простом животу; а Максимијан се на истоку одржа, и у њега мучитеља, Константин Велики беше у таоштву. А Максенције у самом великом Риму цареваше.

*...Велики Конста роди три сина: Константина, Констанција и Консту и кћер Констатију, коју велики Константин даде Лицинију за жену, и њему грчки део царства одели, јер слушаху о мучитељском рушењу и чињаше непријатељства. А овај Лициније беше далматински господин, родом Србин, и роди од Констанције сина Белу-Уроша, а Бела-Урош роди Техомила, а Техомил роди светог Симеона...*⁴²

Аутор Стефановог житија, Константиног оца, Констанција Хлора, назива „Конста“. Као и „равноапостолном“ цару, приписује придев „велики“ - „Беше Конста (тј. Констанције Chlorus) велики, звани зелени, отац великога Константина“. Говорећи о Хлоровом потомству, писац наводи имена синова Константина Великог. Према овим речима из житија, нејасно је да ли је „Велики Конста“, Констанције Хлор, или његов син Константин, а сходно томе да ли је Констанција кћер или сестра Константина Великог, коју је он удао за Лицинија. Свеједно, наведене везе Константина и Немањића према овој конструкцији су јасни.

Константин Филозоф повезује Немањиће са Константином Великим, не као директне потомке, већ преко његове рођене сестре, супруге тетрарха Лицинија. Према овом легендарном родослову, Лициније је Србин, те у Немњиним, па и венама Стефана Лазаревића тече крв и Констанцијеве, односно Константинове лозе. Маштовити састављач

⁴¹ Константин Филозоф, *Житије*, 81.

⁴² Исто, 81-82.

родослова је користио светску хронику Јована Зонаре и кривотворио и уметнуо у готово хиљадугодишњу празнину између Лицинија и Немање свега две генерације, легендарног Белу-Уроша и Техомила, који је по писцу отац Немањин, вероватно инспирисан именом Немањиног брата и великог жупана Тихомира.⁴³

Преко најстаријег сина Стефана Немање, кога писац назива „другим сином“, Стефан Лазаревић је потомак светородне лозе и то из његовог стабла: *“Вукан, други син светог Симеона, а брат св. Саве, велики кнез, роди сина жупана Дмитра, у светом ином образу Давид. Овај Давид роди Вратислава кнеза. А Вратислав роди кнеза Вратка. А Вратко роди кћер Милицу. А ова постаде супруга великога кнеза Лазара и роди три сина: тј. великоименога овога деспота Стефана, Вука и Добровоја.*

*И много процвета та лоза, да ли Константином, да ли Лицинијем, није чудно.”*⁴⁴

Стефан Лазаревић је повезан са универзалном династијом којој један рукавац води ка локалној, светородној династији. Самим тим јасно је да је благодат на њему.⁴⁵ Стефан је предодређен, јер је потомак двојице хришћанских делатника равних апостолима, цара Константина и светитеља Саве, и потомак узорног хришћанског владара Светог Симеона и достојни је наследник престола.⁴⁶

Говорећи о збивањима након Косовске битке, Константин Филозоф описује догађаје који су претходили ступању Лазаревића у вазални однос према турском владару Бајазиту (1389–1402).

*“А велики цар од тада се није као Максимијан варљиво красио љубочаићем према великом Константину како би га погубио него се према овоме односио искрено и са чистом љубављу као према љубљеном сину.”*⁴⁷

Да би оправдао вазални однос свога господара, као и лојалност Стефанову према султану, Константин пише да Бајазит није подмукао као што је то био Максимијан према

⁴³ Р. Радић, *Житија*, 46.

⁴⁴ Константин Филозоф, *Житије*, 82.

⁴⁵ М. Васиљевић, *Генеалогije* 90.

⁴⁶ Исто, 91.

⁴⁷ Константин Филозоф, *Житије*, 86.

Константину, већ је према Стефану имао очински однос, иако је познато да је Бајазит бар два пута имао озбиљне намере да одузме живот српскоме кнезу.

Властољубиви Максимијан је у сукобима са рођеним сином два пута тражио уточиште код Константина, чак и своју кћер Фаусту удао за сина свога цезара.⁴⁸ Приликом другог боравка код свог зета покушавао је на све начине да се докопа Константинове позиције, једанпут му је било и опроштено, али када је захваљујући речима Фаусте откривен други покушај, Константин је уморио свог таста 310. године.⁴⁹

У житију цара Уроша, патријарх Пајсије пише да је у мрачна времна најстрашнијих прогона хришћана, засијала светлост у личности Константина Великог: *“Тада засија благочастива грана, први међу хришћанима, велики цар Константин. Овај, пак, благочастиви Константин присваја к себи Ликинија и даје му сестру своју Констанцију за жену... И одмах устремљује се на стрица свога Максентија. И би сукоб ратни у странама византијским. Тада се и Константин одважи од јављеног знамења и подеби Максентија.”*⁵⁰

*“А Констанција, сестра Константинова, роди синове и кћери.”*⁵¹

О удаји Константинове сестре за Лицинија, као и јављања крста и битке код Милвијског моста, већ је било речи у пређашњим житијима. Затим следе хаотични описи и не баш прецизни прикази сукоба унутар царства.⁵²

Због мучења хришћана: *„посла цар Константин преселити зета свога Ликинија у Солун, како би се оставио мучења. А овај устреми се још на горе... А цар Константин, чувши да је зет његов поаман према хришћанима, и посла те му одсекоше главу. Ово видевши син његов, склони се...у Готску земљу...Отуд се пресели у Српску земљу и роди сина и назваше га именом Бела Урош”*⁵³ Затим се генеалошки повезује са Стефаном Немањом, као и у родослову Стефана Лазараревића код Константина Филозофа. Немањићи воде порекло од равноапостолног цара Константина, тачније његове сестре Констанције и њеног

⁴⁸ Р. Радић, *Константин Велики*, 81.

⁴⁹ Исто, 83.

⁵⁰ Патријарх Пајсије, *Сабрани*, 87.

⁵¹ Исто, 88.

⁵² Исто, 88.

⁵³ Исто, 88.

порода у браку са Лицинијем. С тиме што патријарх Пајсије Јањевац говори да је Бела Урош унук, а не Лицинијев син, као код Константина Костеничког, и умеће још једну генерацију између Константина и Лицинија и Стефана Немање.

На крају житија патријарх Пајсије изнова понавља ову бајковиту конструкцију, још детаљније и дубље пише о пореклу Немањића, односно „*темељу Срба*“ и као угаони камен, истиче цара Константина и Лицинија који „*беше Србин*“.⁵⁴

Врло често се име првог хришћанског цара помиње у житијима по имену града који је основао. Међу Словенима називан Цариградом, помиње се још Константинопољ, Константин-град, а без Константиновог имена у називу још и „царствујући град“, „царски град“, или врло ретко Други Рим.⁵⁵

2. Фока

„Сличан оном старом војнику Фоки, опет се подиже на Солун и разруши град звани Хоријат.“⁵⁶

Константин Костенички у житију деспота Стефана помиње „*старог војника Фоку*“. У историји Византије двојица царева су носила то име, цар Фока (602-610) и цар Нићифор II Фока (963-969), па се може помислити да се мисли на једног од њих. Нејасно је да ли се уопште ради о византијском цару, па може бити неки од војсковођа из аристократског рода Фока.

⁵⁴ Патријарх Пајсије, *Сабрани*, 98.

⁵⁵ Р. Радић, *Житија*, 46.

⁵⁶ Константин Филозоф, *Житије*, 115.

3. Михаило IV Пафлагонац

Друго помињање једног византијског цара у Доментијановом животопису светог Саве, јесте помињање *“цара Михаила”*.⁵⁷ Након доласка Симеона Немање на Свету Гору и приликом обиласка манастира, дошавши у Кареју поклонио се чудотворној икони Богородице.⁵⁸ Икона пред којом је своје молитве уздигао и Симеон *„од раније показу велика чудеса и исцели цара Михаила од кога света црква и би саздана“*.⁵⁹ У Симеоновом житију истог аутора о истом догађају стоји: *„и беху уписани у помен са првим ктитором великим царем Михаилом.“*⁶⁰ Није тачно утврђено о ком се цару Михаилу ради, али је претпоставка да је реч о цару Михаилу IV Пафлагонцу (1034-1041).⁶¹ Наиме, цар Михаило је боловао од епилепсије, због чега га је често у државним пословима одмењивао човек који му је отворио пут ка престолу, брат Јован.⁶² По Доментијановом исказу, чудотворна икона је цара од те болести излечила.⁶³ Доментијан преноси предање да је цар Михаило био ктитор, односно како је записао *„од кога и света црква би саздана“*.⁶⁴ Ктитор не мора бити само први оснивач манастира, већ може бити и обновитељ или дародавац.⁶⁵ Велике дарове је Симеон поклонио манастиру, па се његово име уписало да се стално у молитвама помиње *„са првим ктитором царем Михаилом“*.⁶⁶

⁵⁷ Доментијан, *Живот*, 86.

⁵⁸ Исто, 86.

⁵⁹ Исто, 86.

⁶⁰ Исто, 279.

⁶¹ Исто, 336.

⁶² Г. Острогорски, *Историја Византије*, 308; Б. Крسمановић, *Успон војног*, 80; В. Станковић, *Новелисим*, 35.

⁶³ Доментијан, *Живот*, 336.

⁶⁴ Исто, 86.

⁶⁵ Исто, 336; Д. Оболенски, *Шест*, 135; М. Живојиновић, *Ктиторска* 16.

⁶⁶ Доментијан, *Живот*, 86.

II. КОМНИНИ

1. Манојло I Комнин

Средином XII века цар Манојло I (1143-1180) преузима акције на Балкану и према Угарској, и за разлику од свог оца и претходника на цариградском престолу Јована II, сам предводи византијску војску у походе да би поново подвео под вазални однос непослушне Србе и, по потреби, смењивао владаре на рашком трону.⁶⁷ То је време владавине Уроша II (1145-1155) из династије Вукановића, који учествује у широј антивизантијској коалицији са Угарском, Аламанима и Норманима.⁶⁸ Такве акције нису биле необичне за владара који је, пре свега, био ратник и војсковођа и тежио да Византију врати у славна времена, када је она држала конце и на истоку и на западу.

У житију Симеоновом, које је написао Стефан Немањић, описује се сусрет код Ниша Стефана Немање и византијског цара Манојла I Комнина.⁶⁹ Немања је, као брат великог жупана Тихомира и један од удеоних кнежева, добивши на управу источни део државе, коју су чинили области Топлица, Ибар, Расина и Реке.⁷⁰ Овај догађај се смешта у 1158-59. годину.⁷¹ У сусрету описаном у житију, сазнајемо да је цар Манојло Немањи као наследни посед даровао област Дубочицу⁷² „А кад чу богољубиви цар Манојло из Константинова града о изврсној чистоти и смерности и кротости овога незлобивог, приближив се нишавској страни, желећи га видети, посла по њ да дође на виђење. И он, похитав, дође к њему. А кад га овај угледа, прими га с царском љубављу и пољуби га. И, задивив се мудрости овога јуноше, одликова га царским достојанством и различитим даровима. И, одвојив му

⁶⁷ Ј. Калић, *Српска држава*, 201.

⁶⁸ Исто, 201.

⁶⁹ Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, 65.

⁷⁰ ИСН I, 208; М. Благојевић, *Србија*, 35; Б. Ферјанчић, *Стефан Немања*, 32; М. Благојевић, *Удеоне кнежевине*, 58; М. Благојевић, *Немањићи*, 16.

⁷¹ Б. Ферјанчић, *Стефан Немања*, 32; Ј. Калић, *Српска држава*, 202.

⁷² Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, 65; ИСН I, 208; М. Благојевић, *Србија*, 35; М. Благојевић, *Немањићи*, 17; Ј. Калић, *Српска држава*, 202.

*од своје земље, даде му звану Дубочицу, говорећи: - Теби буди и потомству твојему по теби у векове, ни с ким у заједници, ни са мнош, ни са сродницима мојим по мени.*⁷³

Према казивању из житија, сусрет је иницирао сам цар Манојло. У походу против Угарске 1163. године, цар је дошао до Ниша и сусрео се са великим жупаном Десом, који тада пада у немилост византијског владара и бива свргнут са престола,⁷⁴ након чега за великог жупана долази Немањин брат Тихомир. Током тог боравка цар се састао са Немањом,⁷⁵ како животописац приповеда, због врлина о којима је чуо. Цар Манојло о врлинама Немањиним могао је чути од свог рођака и припадника најужег дела царске породице, синовца цара Алексија I Комнина (1081-1118), Охридског архиепископа Јована (Адријана) Комнина.⁷⁶ Врлине које су красиле Немању, а које би биле значајне за Охридског архиепископа, чија је јурисдикција била над уеоном кнежевине Немањиним, могу бити везане за изградњу цркава у Топлици која ће и бити повод сукоба Немање са браћом.⁷⁷

Свакако да је сусрет за обојицу био значајан. Ниш се тада налазио у византијским рукама уз саму удеону област коју је држао Немања.⁷⁸ „Хитање“ Немањино, како казује писац, јасно говори о поштовању које он испољава према византијском цару. Са друге стране, Немања је цара опчинио мудрошћу због чега бива врло топло примљен, готово очински.⁷⁹ Цар Манојло је тада Стефану Немањи доделио „царско достојанство“, односно неку византијску дворску титулу, и од своје државе област Дубочицу (лесковачки крај), као лични и наследни посед.⁸⁰

⁷³ Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, 65.

⁷⁴ Ј. Калић, *Српска држава*, 202; М. Благојевић, *Немањићи*, 30.

⁷⁵ С. Пириватрић, *Манојло*, 110, сматра да је до сусрета Немање и цара Манојла I Комнина могло доћи у време византијско-угарских сукоба а године које наводи су 1163., 1164. или 1165.

⁷⁶ Ј. Калић, *Српска држава*, 200-201, 204.

⁷⁷ Исто, 204; М. Благојевић, *Удеоне кнежевине*, 59.

⁷⁸ ИСН I, 208; С. Пириватрић, *Манојло*, 107.

⁷⁹ Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, 137; С. Пириватрић, *Манојло*, 107.

⁸⁰ ИСН I, 208-209; Ј. Калић, *Ниш у средњем веку*, 22; М. Благојевић, *Србија*, 35; Б. Ферјанчић, *Стефан Немања*, 32; С. Пириватрић, *Манојло*, 107, 112, сматра да су том приликом и Немањина браћа дарована од цара истим достојанством; М. Благојевић, *Немањићи*, 17, 26-27, 249, М. Благојевић, *Удеоне кнежевине*, 59, М. Благојевић, *Српска државност*, 101, пак сматра да је “царски сан” заправо владарско достојанство и да је тим чином цар Манојло Први себи потчинио и заправо изједначио Немању са најстаријим братом и великим жупаном Тихомиром а уздигао изнад двојице средње браће.

Колико је значајно за Немањину амбицију, или подстицање такве амбиције, да ојача своју власт у односу на свога брата великог жупана па и домогне његовог положаја, било додељивање дворске титуле, а посебно наследне области Дубочице, јасно говоре његове касније акције. Са друге стране, цар Манојло имао је јасну политику према Балкану, покушавајући да са севера спречи надирање Мађара тако што би у Србији имао верног вазала.⁸¹ Он је политиком „Divide et impera“ покушавао да држи у покорности и отупи оштрицу отпора рашке државе, која је Византији правила проблеме током владавине династије Комнина. Ова политика је јасно изражена, како у наведеном односу према Немањи, тако и у каснијем његовом обрачуна са браћом када Византија стаје на њихову страну, пружајући им подршку и помоћ против Стефана Немање.⁸²

Цар Манојло I Комнин се помиње и у Немањиним житију, које је написао Доментијан.⁸³ Не својим именом, већ као „*источни цар цариградски*“. Пошто је и Христос источник, и црква источнохришћанска, рај, Јерусалим, Цариград, све што долази са истока је добро и богом благословено. Уз мноштво библијских цитата, посебно Давидових псалама, Божија промисао утиче, по Доментијану, на део државе којом ће светитељ за мирског и предвладарског живота управљати, као и са које стране долази цар. Ставивши по страни све ове онострани детаље и симболику, писац оставља историјске податке. „*Када је овај Божији причесник живео на истоку, источни цар цариградски даде му део од источне земље, од свога царства, говорећи: - Ово нека је твоје и твојих чеда и њиховог рода.*“ Наравно, реч је о већ поменутом догађају у житију које је написао Стефан Првовенчани, о сусрету Стефана Немање са царем Манојлом и додељивању Дубочице, који је овде врло сажето описан, готово само поменут у две реченице.

У поимањима средњовековних људи, Исток представљао Јерусалим и Свету Земљу, те Србија припада Западу.⁸⁴ Још чудније је што писац говори да је цар Немањи доделио „источне земље“, иако се земље које му је доделио налазе на западу царства. Инсистирање

⁸¹ Б. Ферјанчић, *Стефан Немања*, 32-33.

⁸² Исто, 33-34; ИСН I, 209; М. Благојевић, *Србија*, 35; М. Благојевић, *Удео кнежевине*, 59.

⁸³ Доментијан, *Живот*, 240.

⁸⁴ С. Ћирковић, *Свети Сава*, 27.

на истоку има мистичко значење, све што је са Истока има благослов Божији, па и владавина Немањина.⁸⁵

У житију Јована Рилског, које је написао Димитрије Кантакузин, у две реченице помињу се само именом два византијска владара.

*“Владалац Грка Мануило држаше Средачки град и пошто страдаше од мушице, прибеже помоћи светога, јер Галенове и Хипократове вештине не деловаху, и болести се убрзо одмах ослободи”*⁸⁶

Култ Светог Јована Рилског је најраспрострањенији међу бугарским средњовековним светитељима.⁸⁷ Живео је у последњој четвртини IX и порвој половини X века.⁸⁸ За владавине цара Романа Диогена (1067-1071) мошти светитеља пренете су из Риле у *“Средачки град”* односно Софију.⁸⁹ Животописац приповеда да је чудом Светог Јована исцељењен цар Манојло I Комнин од неке болести које преноси инсект, када *„Галенове и Хипократове вештине“*, односно медицина, није могла бити од помоћи цару. И након тога дешавала су се чуда над моштима светитеља у Софији. *„Тако су многе године прошле, и Средачки се град, његово отацтво, богатио благотворним чудесима. Тада је Андроник грчким скиптрима управљао.“*⁹⁰ У питању је цар Андроник I Комнин (1183-1185), за чије владавине Мађари продиру у Софију и свечеве мошти односе у Острогон 1183. године.⁹¹

⁸⁵ Исто, 30.

⁸⁶ *Списи Димитрија Кантакузина*, 89.

⁸⁷ С. Марјановић-Душанић, *Реликвије*, 283.

⁸⁸ Т. Суботин-Голубовић, *Служба*, 135.

⁸⁹ Исто, 135.

⁹⁰ *Списи Димитрија Кантакузина*, 89.

⁹¹ Исто; Т. Суботин-Голубовић, *Служба*, 136.

2. Андроник I Комнин

У житију светог Симеона се након цара Манојла помиње и „други цар“ коме писац житија, Немањин наследник на престолу, не помиње име. *„После овога устаде у Костантинову граду други цар, љут и крвопролитник, и поквари мир с Пречасним и Светим. Развалив уста своја, мишљаше да прогута и државе других, што не учини, безумник, нити постиже такве намере, него, хотећи наудити Незлобноме и Светоме, нанесе на себе погибао своју, и хулу на царство своје, и опустошење на земљу своју.“*⁹²

Овај извештај се односи на удружену угарско-српску акцију против Византије 1183. године и потоње самостално деловање Немањино у правцу југа, према византијским градовима⁹³ Неименовани византијски цар јесте последњи из династије Комнина, Андроник I (1183-1185). Интересантно је да поред неприличних речи употребљених у опису царевог карактера, Стефан Немањић се додатно користи нетачним узроцима за овај сукоб. Византија опхрвана унутрашњим проблемима и нестабилношћу, свакако није започела овај рат.⁹⁴ Најпре је Угарска, након смрти цара Манојла I, самостално покренула акције против Византије, којој се касније придружио и српски велики жупан.⁹⁵ Међутим, очигледно је било потребно истакнути праведност рата против цара са таквим особинама и намерама а самим тим и оправдати освајање и разарање византијских градова. То недвосмислено потврђују следеће речи: *„нанесе на себе погибао своју, и хулу на царство своје, и опустошење на земљу своју“*. Рђаве намере цара Андроника немају за последицу само губитак територија и разарање као Божију казну за напад на праведног великог жупана, већ ће га то коштати и главе, иако ови догађаји нису повезани са ужасним мучењем и смрћу Андроника I.

Речи које употребљава Стефан Немањић у опису једног византијског цара тешко се могу замислити у периоду владавине његовог оца. Иако је ратовао са Византијом,

⁹² Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, 72.

⁹³ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 374; ИСН I, 252; М. Благојевић, *Србија*, 37; Б. Ферјанчић, *Стефан Немања*, 37.

⁹⁴ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 370-374.

⁹⁵ Исто, 374; ИСН I, 251-252.

Немањино источно опредељење и светоназор су били јасно истакнути, нарочито у оснивачкој повељи манастира Хиландара. У време када пише житије свога оца више нема византијског цара у Константинопољу, а сам Стефан води политику ослањања на запад, очекујући добијање краљевске круне из Рима. Приметан је нови идеолошки правац у погледу односа према Византији, другачији од онога који је био доминантан до пада Цариграда 1204. године.

У политичком смислу, она више не представља универзално хришћанско царство, већ државу као и свака друга. Међутим, очигледна је разлика између описа двојице цара, Манојла и Андроника. Манојло је представљен апсолутно позитивно и онај који светитељу за живота даје територију, достојанство и родитељски се односи према њему. Андроник је властољубац који не жели мир, ни у својој држави, а камоли против других. Био је противник прозападне политике свога брата од стрица. Такође, Немањићи су у сродству са династијом Анђела, која је насилно преузела трон од Комнина након Андрониковог мучења и убиства.

Поред оправдања Немањиних акција, један од разлога овакве негативне слике и описа цара Андроника можда може бити и начин на који је дошао на власт, односно убиством петнаестогодишњег сина свог брата од стрица и савладара, Алексија II, а и каснијим бруталним начином на који је завршио живот, што је у очима средњовековног посматрача могла бити праведна казна за једног, у сваком случају, још за живота окарактерисаном неморалном човеку.⁹⁶

Доментијан, који користи дело Првовенчаног, такође помиње овај догађај.⁹⁷ Он даје сажетији приказ догађаја и за разлику од Стефана Немањића не набраја градове које је Немања освојио. У деловима где се помиње византијски цар, уз незнатне измене, готово је пресликан исказ Првовенчаног.

⁹⁶ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 371-375.

⁹⁷ Доментијан, *Живот*, 253-254.

III. АНЂЕЛИ У ЦАРИГРАДУ

1. Исак II Анђео

Прво помињање византијског цара у Доментијановом житију светог Саве, везана је за приповест о бегу Растка Немањића на Свету Гору. Растко је био трећи и најмлађи син великог жупана Стефана Немање. Као петнаестогодишњаку дата му је Хумска област, којом је он управљао вероватно током 1190-1191. године.⁹⁸ Желећи да се посвети духовном животу, млади принц 1191. године, кришом одлази на Свету Гору, јер није очекивао благослов својих родитеља за такав поступак. *„Када је ту живео, после не много времена, стигоше изабрани војници, послани од оца његова, и многи други од солунске области, по заповести цара кир-Исака, и запређено је великим писањем ка проту и свима Светогорцима да га нико никако не задржи.“*⁹⁹

Српски велики жупан се није мирио са одлуком свога сина да се посвети монашком животу. За Растком је кренула потеря коју шаље његов отац да врати свог мезимца у Србију. Обзиром да се Света Гора налазила на територији Византије била је неопходна дозвола власти да војници које је послао Стефан Немања прођу и дођу до Атоса.¹⁰⁰ По Доментијановим речима и сам византијски цар Исак II Анђео (1185-1195) шаље своје војнике из области Солуна да помогну великом жупану да врати сина. Од 1190. године Србија и Византија имају добре односе, а владарске куће и родбинске. Братаница цара Исака је била жена Растковог старијег брата Стефана. Отуда је и разумљива одлука цара да дозволи пролаз српских војника и пружи им помоћ.

⁹⁸ М. Благојевић, *Србија*, 55; Д. Оболенски, *Шест*, 127.

⁹⁹ Доментијан, *Живот*, 60.

¹⁰⁰ Исто, 330.

2. Алексије III Анђео

Цар Алексије III Анђео (1195-1203) је поред равнопаостолног цара Константина и цара Андроника II, најчешће помињани византијски цар у српски средњовековним житијима. Једини је византијски цар који се помиње у Симеоновом житију које је написао Сава Немањић.¹⁰¹

Сава га назива Алексијем Комнином, како је сам Алексије себе потписивао да би истакао везу са том царском породицом.¹⁰² Анђели свој успон градили су уз династију Комнина и за владавине последњег владара из те династије већ су прворазредна аристократска породица. Премоћ племства над царем Андроником I Комнином у смутним временима уздигла је Анђеле до царског престола.¹⁰³

Описујући намеру Стефана Немање да се повуче са владарског трона и жељу да се посвети духовном, монашком животу, писац житија помиње византијског цара као сродника српске владарске породице.

„И када је владавина његова уз Божије садејство добила мир и тишину одасвуд, усхте и сатвори себи пријатељем великог цара грчког, Богом венчаног кир Алексу Комнина, и узне његову кћер за благодатнога и љубљеног сина Стефана, кога и одреди да му буде намесник“¹⁰⁴.

Житије почиње кратким освртом на Немањино државно-политичко и градитељско дело, а затим следи сам чин силаска са престола, предавање власти своме сину и одлука о монашењу. Немања оставља власт своме сину убрзо након доласка синовљевог таста Алексија III на престо.¹⁰⁵ У наведеној реченици, која следи након описа достигнућа српског великог жупана, помињу се догађаји из дужег временског периода, а који су хронолошки непрецизни. Стефан Немања се добровољно са престола повукао на државном сабору 1196.

¹⁰¹ С. Пириватрић, *Грчки цар*, 164.

¹⁰² Исто; Г. Острогорски, *Историја Византије*, 383; Свети Сава, *Сабрани списи*, 99.

¹⁰³ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 376.

¹⁰⁴ Свети Сава, *Сабрани списи*, 99.

¹⁰⁵ Љ. Максимовић, *Последице*, 64.

године.¹⁰⁶ Према овим речима Немања се ородио са царском породицом у време или непосредно пре предавања власти своме сину Стефану, који је за жену добио цариградску принцезу. Међутим, Евдокија се удала за Стефана Немањића након битке на Морави 1190. године и успостављања мира између две државе.¹⁰⁷ Принцезин отац тада није био на престолу већ њен стриц Исак II Анђео.¹⁰⁸ Евдокија је била прва византијска принцеза удата у српском владарском дому, чиме је значајно подигла углед династије Немањића.¹⁰⁹ То се уклапало у политику склапања бракова коју је водио Исак II да би успоставио мир на Балкану и увлачио суседе у византијску орбиту.¹¹⁰

Иако је Стефан Немањић постао зет Алексија III Анђела пре него је он преотео круну и на свиреп начин обогатио и за владање онеспособио свог млађег брата Исака,¹¹¹ снажнију поруку носе Савине речи да је Стефан заправо узео за жену кћер тада владајућег византијског цара, а не његовог брата. Брак Немањиног средњег сина Стефана са византијском принцезом свакако је утицало на великог жупана да у наслеђивању прескочи најстаријег сина. На крају и долазак његовог пријатеља Алексија на престо и додељивање високог достојанства севастократора царевом зету, могло је само да учврсти Немању у његовим намерама.¹¹² Мада није познато правило наслеђивања рашких владара пре Немање, вероватно је прворођени син имао предност.¹¹³ Такође, византијски цареви су увек настојали да престо наследи онај коме је дата рука принцезе из царске породице.¹¹⁴ Божидар Ферјанчић сматра да је додељивање титуле севастократора заправо део Алексијевог плана да се Немања повуче и преда власт преко реда, средњем сину и царевом зету.¹¹⁵ За титулу севастократора до Алексија III, по правилу су били предодређена царева браћа и синови, али с обзиром на чињеницу да је он имао три кћери, ту титулу додељује двојници својих зетова,

¹⁰⁶ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 383-384; Б. Ферјанчић, *Византија*, 75; ИСН I, 263-264; М. Благојевић, *Србија*, 55; С. Ћирковић, *Срби*, 53; Ј. Калић, *Сабори у Расу*, 27, 31.

¹⁰⁷ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 383; ИСН I, 259-260; О датуму склапања брака Стефана Немањића и Евдокије постоје различита мишљења, Б. Ферјанчић, *Стефан Немања*, 41, сматра да је брак склопљен неколико година раније. Свакако је склопљен у току владавине Исака II.

¹⁰⁸ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 383; ИСН I, 264.

¹⁰⁹ Б. Ферјанчић, *Стефан Немања*, 41.

¹¹⁰ Исто, 41.

¹¹¹ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 383; С. Пириватрић, *Грчки цар*, 162.

¹¹² Б. Ферјанчић, *Севастократори*, 168-170; М. Благојевић, *Немањићи*, 251; С. Ћирковић, *Срби*, 51-53; С. Марјановић-Душанић, *Владарска*, 73; Б. Ферјанчић, *Стефан Немања*, 41-42.

¹¹³ ИСН I, 263.

¹¹⁴ Исто, 264; С. Пириватрић, *Грчки цар*, 167; М. Благојевић, *Српска државност*, 212.

¹¹⁵ Б. Ферјанчић, *Стефан Немања*, 42-43.

док један добија за ранг вишу титулу деспота, која је била одмах испод царске.¹¹⁶ Стефан Немањић је први странац који је добио ово високо дворско достојанство.¹¹⁷ Тиме је формално прихватио власт Цариграда и сам се уклопио у византијски политички поглед о хијерархији држава.¹¹⁸

Све то, уз Немањино јасно културно и духовно опредељење према Византији, као и свест о значају византијског цара у хришћанској васељени,¹¹⁹ морали су имати утицаја на Немањин избор средњег, а не најстаријег сина за наследника. На другом месту у житију Сава то и истиче. Немања се обраћа државном сабору да је за наследника изабрао „благодарнога и љубљенога сина, Стефана Немању, зета боговенчаног кир Алексија, цара грчкога“.¹²⁰

Без много детаља још једном се византијски цар помиње, приликом одлуке о оснивању Хиландара. „И измоли у цара кир Алексе, пријатеља свога, путо место ради устројења манастира у Светој Гори“.¹²¹ Након повлачења са престола, монашења и калуђерског живота у своме манастиру Студеници, Стефан Немања, као монах Симеон, 1197. године одлази на Свету Гору, где му се налазио и најмлађи син Сава. Симеон и Сава одлучују да обнове стари, напуштени и порушени манастир Хиландар као заједницу српских монаха.¹²² За остваривање тог циља било је неопходно добити одобрење светогорског прота и византијског цара, под чијом врховном влашћу се Света Гора налазила.¹²³

Зарад тога, Сава је крајем 1197. године кренуо у Цариград да од цара Алексија III Анђела измоли дозволу и правно регулише својинске односе над будућим манастиром и земљиштем.¹²⁴ У времену о коме пише Сава, Алексије III је још увек на цариградском престолу и таст српског великог жупана и пријатељ Немањин. Међутим, у време када пише,

¹¹⁶ Б. Ферјанчић, *Севастократори*, 169.

¹¹⁷ Исто, 169.

¹¹⁸ Б. Ферјанчић, *Стефан Немања*, 42.

¹¹⁹ Исто, 40; Свети Сава, *Сабрани списи*, 31; ИСН I, 524-526.

¹²⁰ Свети Сава, *Сабрани списи*, 102.

¹²¹ Исто, 108.

¹²² М. Благојевић, *Србија*, 55-56; Д. Оболенски, *Шест*, 133; С. Ћирковић, *Срби*, 54; М. Живојиновић, *Ктиторска* 16; ИСН I, 316; М. Живојиновић, *Стефан*, 106-107.

¹²³ М. Живојиновић, *Ктиторска* 16.

¹²⁴ М. Благојевић, *Србија*, 56; М. Благојевић, *Српска државност*, 134.

нити има византијског цара у Цариграду нити Евдокије у Србији, коју је Стефан Немањић отерао. Ни овом приликом Сава не пропушта да каже да је у сродничким односима са византијским царем кога Сава назива пријатељем Немањином, односно оцем његове снахе Евдокије, и нарочито даје значај тој чињеници, пратећи политику свога оца исказану у хиландарској повељи.¹²⁵

Опширнији извештај о оснивању српског манастира на Светој Гори дају нам Доментијан и Теодосије у написаним житијима светог Саве.

По доласку на Атос, а пре почетка радова на обнови Хиландара, Симеон и Сава су обновили цркву Светом Симеону Богопримцу, који није био у комплексу ватопетског манастира, али је био у његовој надлежности, „около свете цркве сатвори град, и велику кулу...И насади многе винограде и обнови свака места тога манастира; и приложи пусте метохије испросивши их од цара“.¹²⁶ Теодосије у Савином житију износи готово идентичан, али опширнији податак: „Насадише многе винограде, и трпезарију раширише и осликаше, и метохију измолише од цара Алексија, који је тада управљао скиптром грчким, и приложише Ватопеду. И цар испуњаваше молбу богоносних отаца, не само као због својте му, него више што се дивио њиховој смерности и странствовању у туђини, и са љубављу испуњаваше молбу њихову“.¹²⁷

Током обиласка манастира и богатог даривања сваког, оцу и сину је запао за око опустели манастир који су својим средствима желели да обнове.¹²⁸ С обзиром да су Симеон и његов син били монаси ватопедске братства, било је потребно да се игуман обрати цару и затражи одобрење за обнову манастира.¹²⁹ Након обиласка светогорских светиња „Догоди се жалост томе манастиру Свете Богородице Ватопедске, да је сам игуман требао поћи у Цариград, али са братијом умоливши богобојажљивог кир Саву, монаха, посла га уместо себе цариградском цару због послова манастирских.“¹³⁰ Молбе нису повезане са жељом за обновом манастира Хиландара и она је у житију приказана готово као случајност, а не добро осмишљен план оца и сина. Теодосије о жељи игумана и братства да Сава однесе молбу

¹²⁵ Љ. Максимовић, *Византијски* 810; М. Живојиновић, *Ктиторска* 17.

¹²⁶ Доментијан, *Живот*, 84-85; В. Ћоровић, *Света Гора* 56; М. Живојиновић, *Историја*, 52;

¹²⁷ Теодосије, *Житија*, 134.

¹²⁸ М. Живојиновић, *Историја*, 53-54; М. Живојиновић, *Стефан*, 107.

¹²⁹ М. Живојиновић, *Историја*, 57.

¹³⁰ Доментијан, *Живот*, 87.

цару, пише следеће: „*тако да и сам игуман требало да пође к цару ради неке молбе. А игуман, стидећи се ако узмоли да не буде одбијен, јер је молба била велика, намисли са братијом да место себе пошаље добромисленог Саву.*“¹³¹ Иницијатива да Сава отпутује у Цариград и обрати се василевсу потекла је од самог игумана Теостирикта, рачунајући да ће тај посао обавити један принц и монах, сродник царске породице.¹³²

Да би план о обнови манастира спровели у дело, Сави и Симеону била је неопходна дозвола манастира Ватопеда, светогорске Управе и византијског цара у чијим рукама се налазила врховна власт над Светом Гором.¹³³ Као што је већ речено, Сава путује у Цариград крајем 1197. године, где га цар Алексије III дочекује са великим поштовањем које исказује и према његовом оцу.¹³⁴ „*И када је он дошао у Константинов град, био је примљен од цара са великом чаићу; а цару је био познат долазак његова оца у Свету Гору, и запита га цар о пребивању оца његова, и све му исприча по реду о свему, од прва до тога часа.*“¹³⁵ Поред великог поштовања и љубави које је исказао према Сави и Симеону, према речима животописца, цар некадашњем српском великом жупану „*посла много злата са великом чаићу.*“¹³⁶ Доментијан даље пише да ту није крај велике наклоности, те се цар обраћа Сави: „*И рече к њему: - Све што требаш од царства ми, ништа ти није забрањено, - јер му беше пријатељ.*“¹³⁷ Поред поштовања и дивљења за њихов подвиг, родбинске везе између две владарске породице имају пресудну улогу у овом односу, што Доментијан, као и Сава у житију свога оца, посебно наглашавају.

Када је Сава, по речима аутора житија, добио одобрење за молбе манастира Ватопеда, он користи прилику да цара замоли за добијање дозволе за обнову манастира Хиландара и проширење манастирских капацитета због придошлих монаха са Симеоном.¹³⁸ „*И потом му рече за тесноту манастира, и молио је Хиландар, и би му дан од цара; и врати*

¹³¹ Теодосије, *Житија*, 134.

¹³² М. Живојиновић, *Историја*, 57; Д. Оболенски, *Шест*, 133.

¹³³ Д. Оболенски, *Шест*, 133, Светогорски манастири су од владавине Алексија I Комнина били директно подчињени цару, док је хрисовуљом Андроника II Палеолога из 1312. године патријарх сам постављао на чело светогорског Протата игумана по својој вољи; Г. Острогорски, *Историја Византије*, 454; М. Живојиновић, *Ктиторска* 16.

¹³⁴ Теодосије, *Житија*, 134; М. Живојиновић, *Ктиторска* 17.

¹³⁵ Доментијан, *Живот*, 88.

¹³⁶ Исто, 88.

¹³⁷ Исто, 88.

¹³⁸ Теодосије, *Житија*, 135; М. Живојиновић, *Историја*, 53-54.

се у Свету Гору са великим даровима.¹³⁹ Манастир би био изузет од власти прота и стављен под управу Ватопеда, што ће касније довести до спора Управе и тог манастира.¹⁴⁰

Након повратка на Свету Гору, Сава је обрадовао игумана и братију Ватопеда, јер је цар изашао у сусрет њиховим молбама, а затим је отишао своме оцу да га извести о путовању у Цариград.¹⁴¹ „Бог молитвама пресвете Богородице и твојим светим молитвама предложи све наше прошње вољи царевој, и добисмо у Богу сву вољу нашу добро испуњену, и цар благодари Бога због преподобности светиње твоје, и због велике ти смирености Бога ради, и посла ти многе дарове и многа злата на потребу твојој преподобности, рекавши: „И моли за мене“. И дарова ми Хиландар са свима метохијама и, написа ми оправдања.“¹⁴² Радови на обнови су вероватно започели одмах након Савиног повратка из Цариграда, што сведочи и врло брзо пресељење Симеоново из Ватопеда у манастир Хиландар.¹⁴³ Сава је 1198. године од цара добио „оправдања“ односно златопечатни сигилиј којим је манастир изузет од власти прота Свете Горе и потчињен Ватопеду где су обојица обитавали као монаси.¹⁴⁴

Наредни корак је био одвајање Хиландара као српског манастира од Ватопеда, што је игуман Ватопеда одбио, али је светогорска Управа поржала. Договорено је да протатски савет са Симеоном и Савом затражи од цара нови акт којим би се Хиландар одузео надлежности Ватопеда, а дао двојици угледних српских монаха.¹⁴⁵

Хрисовуљом цара Алексија III из јуна 1198. године,¹⁴⁶ манастир Хиландар се као самоуправни и независни манастир даје на управу Симеону и Сави,¹⁴⁷ светилишта у близини манастира (Милеја), као и сви поседи који су и раније припадали Хиландару.¹⁴⁸ Истом документом поништен је пређашњи којим је Хиландар стављен под управу игумана

¹³⁹ Доментијан, *Живот*, 88.

¹⁴⁰ Д. Оболенски, *Шест*, 133.

¹⁴¹ Теодосије, *Житија*, 135-136.

¹⁴² Доментијан, *Живот*, 88.

¹⁴³ Д. Оболенски, *Шест*, 134; М. Живојиновић, *Историја*, 64; М. Живојиновић, *Ктиторска* 17.

¹⁴⁴ ИСН I, 316.

¹⁴⁵ Д. Оболенски, *Шест*, 134; М. Живојиновић, *Историја*, 58-59; М. Живојиновић, *Стефан* 110.

¹⁴⁶ ИСН I, 316; М. Живојиновић, *Стефан* 110; В. Мошин, М. Пурковић, *Игумани* 11; М. Благојевић, *Српска државност*, 134.

¹⁴⁷ ИСН I, 264-265, 316; М. Благојевић, *Немањићи*, 124; М. Живојиновић, *Ктиторска* 17, М. Благојевић, *Српска државност*, 134.

¹⁴⁸ М. Живојиновић, *Историја*, 59; М. Живојиновић, *Стефан* 110.

Ватопеда. Српски манастир добија све повластице које имају негрчки манастири на Светој Гори, што подразумева и царева заштитничка права над тим манастирима.¹⁴⁹

Доментијан нас обавештава и о другом Савином одласку византијском цару, што чини и Теодосије пратећи Доментијаново дело. Док су радови још трајали „*посла Преподобни богоумнога сина свога кир Саву, написавши ка љубазноме своме пријатељу цару кир Алексију о црквеном утврђењу и о свему што требоваше. И подигавши се богоносац оде у Цариград ка пријатељу своме цару кир Алексију. И би примљен од цара са великом љубављу, и исприча му о пребивању Преподобнога и све што се догодило са манастиром*“.¹⁵⁰ Оно што „*требоваше*“ односно оно што је било потребно, а што је Сава по савету Симеона молио цара, Теодосије је конкретнији и речитији: „*Преподобни Симеон посла богоноснога Саву да се јави њихову пријатељу цару Алексију о утврђењу манастира, да га назове царским манастиром, те да њиме не влада ни прот нити ко други осим цара*“.¹⁵¹ Поред извештавања цара о радовима на светињи, Сава користи прилику да за још једну молбу. „*Но и још молимо богољубиво ти царство, да нам велико ти царство даде тамо више од тога. И цар му рече: - Са радошћу ћу учинити што треба светиња ваша, да сатворим и мој мертик с вама. И приложи му цар свој мертик, Зиг царски манастир, са свима пасиштима својим и са метохијама. И написа му хрисовуљ са сваким царским утврђењем, што је неподигнуто и до садашњег дана. И именова цар кир Алексије цариградски Хиландар царским манастиром, и приложи га ка царским манастирима. И отпусти га цар са сваким великим почастима, и посла много злата на требовање своме пријатељу, преподобном Симеону*“.¹⁵² Теодосије допуњује и појашњава: „*назвавши овај царским манастиром, и да њиме не влада ни прот нити ко други...и даде му цар својом руком жезал, и заповеди да се овај чува у цркви, и када братија поставља игумана да овај имају посред себе уместо цара, и да се сматра да се игуман поставља као од цара, и као из царевих руку да узима штап власти*“.¹⁵³ Иако канонски неверификовано, ктитори су имали право да постављају игумане, али је цар посебну част учинио својим рођацима и

¹⁴⁹ Д. Оболенски, *Шест*, 134-135; Порив да оснују српски манастир били су други негрчки манастири на Светој Гори, М. Живојиновић, *Стефан* 110.

¹⁵⁰ Доментијан, *Живот*, 92.

¹⁵¹ Теодосије, *Житија*, 139.

¹⁵² Доментијан, *Живот*, 92-93.

¹⁵³ Теодосије, *Житија*, 140.

угледним монасима што је дозволио оно што другим царским манастирима није било дозвољено, да игумана бирају у Хиландару без цареве потврде независно од царске воље, што није био случај са осталим царским манастирима.¹⁵⁴

Резултати Савиног путовања у Константинопољ су познати. Цар Алексије III Анђео издао је јуна 1199. године још један златопечатни сигилиј којим је потврдио већ добијена права¹⁵⁵ и даривао манастир Хиландар мертиком, удело,¹⁵⁶ односно годишњим прилогом,¹⁵⁷ манастир Зиг са пашњацима и метосима, и дозволио поседовање лађе која би снабдевала братство намерницама, као и ослобађања плаћања свих дажбина.¹⁵⁸ Као царском манастиру потврђена је његова самосталност, односно право и слобода да самостално бира свога игумана.¹⁵⁹

О повратку Савином на Свету гору и сусрету са својим оцем Теодосије бележи: “и обавести га о љубави и пријему цареву”.¹⁶⁰ Писци житија дају нетачан податак да је Сава на Симеонову иницијативу посетио Цариград. Не само да Симеон шаље Саву већ га са радошћу и дочекује при повратку. Симеон је умро 13. фебруара а Сава са Свете Горе креће у пролеће исте 1199. године.¹⁶¹ Можда је постојао договор Саве и његовог оца, док је Симеон још био у животу, какве ће кораке даље предузети на развоју свога манастира, па је након очеве смрти Сава похитао у Цариград.¹⁶² Није познато да ли је Доментијан свесно направио ову грубу грешку или је једноставно желео да, у духу жанра, неразједини двојицу светитеља у подухвату који су започели заједно.

У житију светог Симеона, Доментијан опет описује ове догађаје, као и у Савином житију, са истим детаљима, а понегде и потпуно истим речима о његовом доласку на Свету Гору, подизање порушеног и запустелог манастира Хиландара, другом Савином одласку пред цара и повратку из Цариграда. Али из некога разлога, писац заобилази и не помиње

¹⁵⁴ М. Живојиновић, *Ктиторска* 18; М. Благојевић, *Српска државност*, 134.

¹⁵⁵ Д. Оболенски, *Шест*, 135.

¹⁵⁶ М. Живојиновић, *Историја*, 68.

¹⁵⁷ Доментијан, *Живот*, 338.

¹⁵⁸ М. Живојиновић, *Ктиторска* 19.

¹⁵⁹ Исто; М. Живојиновић, *Историја*, 69.

¹⁶⁰ Теодосије, *Житија*, 141.

¹⁶¹ ИСН I, 265; М. Живојиновић, *Ктиторска* 19.

¹⁶² У житијима Сави и Симеону, Доментијан, *Живот*, 92, 290, о поласку Савином у Цариград пише да је иницијатива Симеонова и да је он написао молбу цару који је Сава понео са собом; Теодосије, *Житија*, 139, каже само да „Симеон посла богоносног Саву“.

први Савин одлазак у Цариград цару Алексију III и добијање повеље из 1198. године.¹⁶³ Писац, може бити, жели да истакне иницијативу Светог Симеона о чијим делима пише, иако он није у животу приликом другог Савиног одласка, док је за први одлазак иницијатива била од стране игумана Ватопеда.

Цар Алексије III Анђео се помиње и у житију цара Уроша од патријарха Пајсија, као таст Стефана Немањића и деда српских принчева: “*И роди Стефан Првовенчани краљ са супругом, ћерком грчког цара кир Алексија, четири сина чија су имена: Радослав, Владислав, Стефан и Предислав.*”¹⁶⁴ Урош (коме је име замењено именом Стефан) није рођен из брака Првовенчаног са Евдокијом, као остала тројица, већ из другог брака са Аном Дандоло.

¹⁶³ Доментијан, *Живот*, 290-291.

¹⁶⁴ Патријарх Пајсије, *Сабрани*, 90.

IV. АНЂЕЛИ У ЕПИРУ – ЛАСКАРИСИ У НИКЕЈИ

1. Михаилo I Ањео

Стефан Првовенчани помиње Михаила Ањела, владара епирске државе, као припадника царског рода.¹⁶⁵ Иако није цар, представља једног од оснивача државе, која ће након њега, за владавине његовог брата постати царство на балканским рушевинама византијске државе. *„Устаде неко од грчког рода, од царског рода, по имену Михаилo, у страни драчкој и у поморју његова острва великог, које је близу Диоклетије, и далматинске стране, и отачаства светога Симеона. И он подиже рат на мене, слугу његова, кога остави на престолу свом. И, улучив време, када сам се био далеко удаљио од те стране, узе један од мојих градова, по имену Скадар, који уистину, Далмацији припада.“*¹⁶⁶

Михаило I Ањео (1205-1214) био је брат од стрица царева Исака II и Алексија III Ањела, ванбрачни син севастократора Јована Ањела.¹⁶⁷ Након пада Цариграда 1204. године у руке крсташа, Михаилo је пришао маркизу Бонифацију Монфератском, који се за Солун борио са латинским цариградским царем Балдуином I, а затим је од Бонифација послат у Епир да угуши побуну што користи да самостално оформи државу у Епиру са центром у Арти 1205. године.¹⁶⁸ Држава је поред Епира обухватала Етолију и Акарнанију.¹⁶⁹ Његов наследник, полубрат Теодор, се прогласио за цара да би се легитимисао као државно-правни наследник Византије и конкурент у обнови царства Ласкарис-Ватацима у Никеји.¹⁷⁰

Освајачке претензије епирске државе биле су усмерене на територије које је држала Византија на Балкану пре 1204. године.¹⁷¹ Да би се наметнула као предводник византијског

¹⁶⁵ Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, 93-95.

¹⁶⁶ Исто, 93.

¹⁶⁷ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 406; ИСН I, 298, 305; Б. Ферјанчић, *Севастократори*, 164.

¹⁶⁸ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 399; Б. Ферјанчић, *Деспоти*, 50; Б. Ферјанчић, *Почеци* 111; Б. Ферјанчић, *Србија* 105.

¹⁶⁹ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 405.

¹⁷⁰ Исто, 406-407; ИСН I, 305.

¹⁷¹ Б. Ферјанчић, *Тесалија*, 39.

света у коначном рушењу латинске власти и ослобођењу Цариграда, неопходно је било стално ширење и јачање.¹⁷² Након запоседања већег дела Албаније и освајањем Драча, Михаило се усмерио ка северу и освојио Скадар 1214. године, који држао Стефан Немањић.¹⁷³ У житију светог Симеона, Стефан говори да је Михаило напао његову дедовину коју му је отац оставио, односно искористио прилику да нападне Скадар док је он био „на другој страни“.¹⁷⁴ На другој страни, односно са истока и југа, његову државу су угрожавали бугарски цар Борил (1207-1278), латински цар Хенрик I (1206-1216), а са јужне стране бугарски обласни господар Стрез.¹⁷⁵ Првовенчани је покушао преговорима да поврати град, али у томе није успео.¹⁷⁶ Међутим, у житију се Стефан обраћа Михаилу претећи му да ће га стићи казна за учињено дело, позивајући у помоћ небеске силе. „Послав му рекох: - Остани, брате, сад. Јер Господ не остави то острво у твоју државину, него у праву државину господина ми свог, а његовим молитвама и предањем дато је мени на управљање.“¹⁷⁷ Интервенцијом светитељевом санкционисан је преступ деспота Михаила. „Овај пречасни свети Симеон, топал у молитвама...не одврати лица свога од мене...И умоли својом молитвом светог великомученика Христовог Ђорђа, кога узме себи за помоћника и победиоца над непријатељима...овај великомученик, умољен господином светим, на јави такну ребра игумана свога Јанићија, у храму свом у средини српске земље, говорећи: - Устани, проповедај величину моју! Јер сам ја послан од Господа да убијем Михаила Грка, који је у драчкој страни.“¹⁷⁸ Крајем 1214. године, смрт је снашла епирског владара, а град је враћен у руке српског великог жупана.¹⁷⁹ Писац житија тај догађај приписује помоћи виших сила, а пре свега интервенцијом и чудом светог Симеона, који брани овоземаљска достигнућа остављена своме наследнику на престолу.¹⁸⁰ Овим речима он описује смрт свога противника: „И одмах један од робова његових, устав, прободје га мачем на одру његову, и злом смрћу предаде душу своју, на срамоту гледаоцима, а на

¹⁷² Исто, 39.

¹⁷³ ИСН I, 305; М. Благојевић, *Србија*, 63; Б. Ферјанчић, Лб. Максимовић, *Свети Сава*, 14, освајању у Албанији датују 1212/13. године; И. Коматина, *Чуда Св. Симеона*, 126.

¹⁷⁴ Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, 93; ИСН I, 305.

¹⁷⁵ Б. Ферјанчић, *Србија* 110; Р. Радић, *Свети Сава*, 53.

¹⁷⁶ ИСН I, 305; М. Благојевић, *Српска државност*, 151.

¹⁷⁷ Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, 93-94.

¹⁷⁸ Исто, 94.

¹⁷⁹ ИСН I, 305; М. Благојевић, *Србија*, 63; Б. Ферјанчић, Лб. Максимовић, *Свети Сава*, 15; И. Коматина, *Чуда Св. Симеона*, 127.

¹⁸⁰ И. Коматина, *Чуда Св. Симеона*, 126.

*радост свима који се уздају у Господа и у свете угоднике његове.*¹⁸¹ Иако су добри, родбински односи,¹⁸² владали између два владарска дома, покушајем освајања Скадра Михаило је постао директан противник писцу житија и окарактерисан је врло негативно, за разлику од Теодора Анђела за кога се у каснијим житијима говори врло умерено и одмерен, некад чак и благонаклоно.

2. Теодор I Ласкарис

Теодор I Ласкарис (1204-1221) од 1199. године био је ожењен Аном, ћерком Алексија III Анђела¹⁸³ и носио је титулу деспота.¹⁸⁴ Пре коначног пада Цариграда и оснивања латинских држава на територији Византијског царства 1204. године, у јесен претходне године он у име свог таста господари северозападним деловима Мале Азије,¹⁸⁵ да би се у лето 1205. године прогласио за цара и успоставио државу са центром у Никеји, која је претендовала да буде наследница обореног царства.¹⁸⁶ Државне и црквене традиције, царство и патријаршија, морале су бити обновљене, па је у Никеји изабран патријарх који на Васкрс 1208. године крунисао за цара Теодора Ласкариса.¹⁸⁷ Законити византиски цар и васељенски цариградски патријарх, столовали су у Никеји.¹⁸⁸

Никејско царство је имало важну улогу у решавању питања српске цркве. Мудро заобилазећи Охридску архиепископију, под чијом црквеном јуристикцијом се налазила краљевина Стефана Првовенчаног, Сава Немањић је аутокефалност српске цркве потражио у Никеји. Супарништво епирског владара и никејског цара за првенство наслеђивања византијских традиција, била је добра прилика цару Теодору I Ласкарису да на сваки начин ослаби свог конкурена на Балкану и пред светом истакне првенство своје власти и духовне

¹⁸¹ Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, 95.

¹⁸² Б. Ферјанчић, *Србија* 106, 108-109.

¹⁸³ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 534, 537; С. Пириватрић, *Грчки цар*, 165.

¹⁸⁴ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 401; С. Пириватрић, *Грчки цар*, 165.

¹⁸⁵ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 396-398; С. Пириватрић, *Грчки цар*, 165.

¹⁸⁶ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 401; С. Пириватрић, *Грчки цар*, 165.

¹⁸⁷ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 401.

¹⁸⁸ Исто, 402; С. Пириватрић, *Грчки цар*, 165.

власти патријарха у Никеји.¹⁸⁹ Са друге стране, добијање краљевске круне из Рима 1217. године претило је да трајније веже Србију за западни свет.¹⁹⁰ Могуће је да су са српске стране иницирани и већ вођени преговори пре Савиног доласка у Никеју.¹⁹¹ Цар Теодор I је именовао, а патријарх Манојло је на Цвети 1219. године Саву Немањића рукоположио за првог српског архиепископа.¹⁹²

Доментијан у животопису светог Саве описује овај догађај.¹⁹³ Сава из Хиландара одлази „на исток, ка пријатељу своме цариградском цару кир Теодору, званом Ласкару.“¹⁹⁴ Жена цара Теодора, Ана, рођена је сестра Евдокије, прве жене Стефана Немањића. Иако је Стефан отерао Евдокију пре пада Цариграда, Доментијан цара назива пријатељем Савиним.¹⁹⁵ Цар прима Саву као светог човека који се од младости посветио Богу, указујући му велику почаст. У разговору са царем, Сава јадикује над црквеним приликама у држави свога брата и моли цара „да твоје велико царство заповеди патријарху да ми освети као архиепископа једнога од браће моје, која је са мнош.“¹⁹⁶ Цар Теодор излази у сусрет Савиним молбама и тражи да му покаже онога од братије ко би био подобан за то место. Међутим, цар оцењује да нико није достојан да седне на архиепископски престо осим Саве.¹⁹⁷

По царевом наредби, васељенски патријарх „на нарочити дан“¹⁹⁸ је рукоположио Саву за архиепископа. „руком свеосвећенога васељенскога патријарха Германа и заповешћу цариградскога цара Теодора Ласкара би постављен за архиепископа.“¹⁹⁹ Поред славља и дарова које је цар уприличио у част првог српског архиепископа, патријарх му предаје епископски штап и издаје „заповест“, односно грамату о Савином постављењу.²⁰⁰

¹⁸⁹ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 402; ИСН I, 317; Доментијан, *Живот*, 348; М. Благојевић, *Србија*, 69; Ђ. Слијепчевић, *Историја I*, 49, 51; Б. Ферјанчић, Л. Максимовић, *Свети Сава*, 18.

¹⁹⁰ Ј. Тарнанидис, *Св. Сава*, 57.

¹⁹¹ Исто, 58; Ђ. Слијепчевић, *Историја I*, 49; Б. Ферјанчић, Л. Максимовић, *Свети Сава*, 18.

¹⁹² Г. Острогорски, *Историја Византије*, 402; ИСН I, 317; Доментијан, *Живот*, 348; М. Благојевић, *Србија*, 69; Б. Ферјанчић, Л. Максимовић, *Свети Сава*, 17.

¹⁹³ Доментијан, *Живот*, 133-137.

¹⁹⁴ Исто, 133; М. Благојевић, *Немањићи*, 256, даје објашњење по коме Доментијан има свест да је Никејско царство заправо прави наследник византијског у Цариграду.

¹⁹⁵ Доментијан, *Живот*, 134; М. Благојевић, *Немањићи*, 255; Б. Ферјанчић, *Византија*, 76.

¹⁹⁶ Доментијан, *Живот*, 134; Б. Ферјанчић, Л. Максимовић, *Свети Сава*, 17.

¹⁹⁷ Доментијан, *Живот*, 135; Б. Ферјанчић, Л. Максимовић, *Свети Сава*, 17.

¹⁹⁸ Празник Цвети

¹⁹⁹ Доментијан, *Живот*, 135.

²⁰⁰ Исто, 349.

Доментијан као патријарха који је произвео Саву у архиепископски чин нетачно наводи име патријарха Германа. На столицу васељенског патријарха он долази 1222. године, три године након поменутог чина. У време када се Сава изборио за аутокефалност, патријарх је био Манојло Сарантин (1217-1222) тако да је чин рукоположења он извео.²⁰¹ Оставши неколико дана у Никеји, Сава је молио и добио „*благослов од часнога патријарха и од свега сабора васељенскога, да више не иде други архиепископ у васељену на освеђење*“, односно „*да се састане сам тај епископ са сабором својих епископа, и тако да освећује себи архиепископа.*“²⁰² Сава је успео да за српску цркву издејствује аутокефалност. На растанку цар је испратио Саву са великим даровима за њега и Свету Гору и молбом да се моли за њега и његову државу, што Сава и чини при повратку „*Помоливши се у свима светим црквама за себе и за благовернога цара и за цео свет*“.²⁰³

Исти догађај описан је и у Савином житију од Теодосија.²⁰⁴ Сава „*иде у царствујући Константинов град, у коме је тада царевао Теодор Ласкар.*“²⁰⁵ Или прави крупну фактографску грешку или то чини намерно да истакне континуитет Никеје са Цариградом.²⁰⁶ Затим прави још једну: „*осим тога био му је пријатељ, јер кћи цара Теодора Ласкара беше удата невеста Радослава, сина Стефанова, синовца светог Саве.*“²⁰⁷ Очигледно је да је писац помешао две византијске државе, односно њихове владаре истога имена. Ана, ћерка еписког деспота Теодора Анђела, а не никејског цара Теодора Ласкариса, била је удата за Радослава. У жељи да истакне сродство Савино и куће Немањића са византијским царевима вероватно се преиграо и преварио.²⁰⁸

Као и код Доментијана, Теодосије описује срдчан царев дочек, одлучност Савину да уз Божију помоћ српска држава добије архиепископа. Затим жељу цара и патријарха да управо Сава буде рукоположен и његово одбијање, а потом и прхиватање. Док код Доментијана цар извршава Божију вољу, код Теодосија Бог чини по царевом вољи. Сава је изабран и на Цвети рукоположен „*руком пречаснога и свеосвећенога васељенског*

²⁰¹ Исто, 349; Ђ. Слијепчевић, *Историја I*, 51.

²⁰² Доментијан, *Живот*, 135.

²⁰³ Доментијан, *Живот*, 140.

²⁰⁴ Теодосије, *Житија*, 194-199.

²⁰⁵ Исто, 194.

²⁰⁶ Ђ. Слијепчевић, *Историја I*, 54.

²⁰⁷ Теодосије, *Житија*, 194.

²⁰⁸ Ј. Тарнанидис, *Св. Сава*, 58.

патријарха, архиепископа Константинова града, Новог Рима, Германа, освећен је свети архиепископ све српске земље“, ²⁰⁹ односно територија под влашћу његовог брата. Иако је тада столовао у Никеји, Теодосије овде износи пуну титулу васељенског патријарха, али следећи погрешан податак код Доментијана, каже да је то био Герман. Цар је начинио велику прославу и издашно даривао црквени клир.

Пре одласка Сава намерава да тражи аутокефалност архиепископије на чије чело је постављен, па молитвом призива у помоћ и свога оца светог Симеона и од цара тражи „да после овога наш архиепископ не долази овамо у Константинов град на посвећење, него да се тамо од својих епископа посвећује.“ ²¹⁰ Док код Доментијана нема описа, већ само констатације да је Сава добио благослов за аутокефалну цркву, код Теодосија имамо готово драматичну сцену која увећава Савин подвиг за добијање самосталности српске цркве. „Цар чувши ово измени лице своје због крупне молбе, јер се ни патријарху никако ни свима благороднима не учини угодна. Јер су хтели посвећењу и влашћу црквеном да ове имају покорне себи, послушне и дароносне. Али због велике љубави коју цар имађаше према светоме, срамљаше га се да га неиспуњењем молбе отпусти жалосна, па утишавши силом оне који су негодовали, испуни светоме молбу.“ ²¹¹ Патријарх „умољен од цара“ пристаје на аутокефалност српске цркве и издаје „другу заповест“. Овде се Доментијан и Теодосије допуњују. Код Доментијана патријарх издаје први документ којим се Сава поставља за архиепископа и српска црква добија извесну аутономију, а Теодосије говори о другом, очигледно документу којим се српској цркви даје самосталност, што подразумева право да епископи сами бирају свог архиепископа. Свакако је улога цара овде кључна за добијање аутокефалије, односно политички разлози, са чиме се патријарх сложио. Наравно, и цару и патријарху је била олакшана одлука, јер нису губили ништа под својом јурисдикцијом. ²¹² Теодосије завршава љубазним и пријатељским растанком цара Теодора и Саве, закључивши још једном, погрешно, да се ово „догоди са светим у царствујућем Константиновом граду.“ ²¹³

²⁰⁹ Теодосије, *Житија*, 196.

²¹⁰ Исто, 198.

²¹¹ Исто, 197-198.

²¹² Ђ. Слијепчевић, *Историја I*, 56.

²¹³ Теодосије, *Житија*, 198-199.

Након другог путовања и боравка у Светој земљи, Доментијан описује Савину смрт у Бугарској. При повратку Сава Немањић је дошао у Трново, где се разболео на прелазу 1235/36. где и умире 14. јануара 1236. године и бива сахрањен у цркви Светих Четрдесет Мученика.²¹⁴ Његов синовац, краљ Владислав (1234-1243) је у пролеће 1237. године, тело свога стрица пренео из Трнова у своју задужбину Милешеву.²¹⁵

Приликом посете краља Владислава своме тасту, бугарском цару Јовану II Асену, у жељи да посмртне остатке свога стрица врати у домовину, цар Јован Асен има сновиђење као што је имао никејски цар Теодор I Ласкарис везано за Савин боравак у Никеји.²¹⁶ Приликом сусрета Саве са царем Теодором и молбе да се уреди црквене прилике у земљи његовог брата, цар два пута говори о „извештењу“ који је имао пре Савиног доласка. „*Још пре твога доласка имам извештење да ће твоја светиња бити сапрестолник апостолског седења, и Бог ми је тебе показао као достојна...не противи се толико благодати светог Духа; није ти достојно противити се Божијој заповести, јер ми је извештено светим Духом, и Богом ти је поверено стадо отечаства твога*“.²¹⁷ Као Христов намесник на Земљи, византијски цар добија извештај од Бога да је Сава тај који ће преузети пастирску палицу свога народа. У случају бугарског цара Јована Асена, Доментијан је изричит да је у питању сновиђење, док код Теодора Ласкариса је извештење.

Описујући ток немањићке историје у житију цара Уроша, патријарх Пајсије помиње рукоположење Савино за архиепископа и за разлику од Доментијана²¹⁸ и Теодосија²¹⁹, користи исправан податак да је Саву хиротонисао патријарх Манојло.²²⁰ Када добија аутокефалију за српску цркву 1219. године, Сава Немањић то чини у Никеји, где је на власти Теодор Ласкарис. Међутим, о световној власти писац житија наводи: „*Тада је царевао благочастиви цар Комнин*.“²²¹

²¹⁴ И. Дујчев, *Свети Сава*, 443; С. Марјановић-Душанић, *Реликвије*, 282.

²¹⁵ И. Дујчев, *Свети Сава*, 443.

²¹⁶ Доментијан, *Живот*, 226; С. Марјановић-Душанић, *Реликвије*, 288.

²¹⁷ Доментијан, *Живот*, 134-135.

²¹⁸ Исто, 135.

²¹⁹ Теодосије, *Житија*, 196.

²²⁰ Патријарх Пајсије, *Сабрани*, 89.

²²¹ Исто, 89.

3. Теодор Анђео

Начин на који је Стефан Првовенчани дошао на власт, Немањин избор за средњег а не да најстаријег сина остави на престолу, није било или постало правило наслеђивања у Немањићком дому. Чаша која је мимоишла његовог стрица Вукана, није најстаријег сина Стефана Немањића, Радослава. Прворођени син српског краља био је унук византијског цара, рођен од мајке Евдокије, ћерке Алексија III Анђела и Еуфросиније Дуке.²²² Податак о браку будућег краља Радослава имамо у Доментијановом житију светог Саве: „*И оженивши га од грчкога цара кир Теодора*“.²²³ Теодор Анђео (1214/5-1230)²²⁴ је наследио свог полубрата Михаила на челу епирске државе након његове изненадне смрти. Потписивао се као Теодор Анђео Дука Комнин, по мајци највероватније Дука, а по баби Комнин.²²⁵ Теодорова претензија је била да управо он буде тај који ће обновити Византијско царство у Цариграду, давајући себи предност у односу на другог претендента у Никеји. Амбициозни епирски владар је био близу остварења свог сна, освајајући територије на Балкану и срушивши латинску краљевину у Солуну. Након освајања овог града децембра 1224. године, Теодор се проглашава за цара и наставља силовито да напредује према свом циљу који није успео да оствари.²²⁶ Теодора је 1227. године за цара крунисао охридски архиепископ Димитрије Хометијан, што га је без обзира на царску круну, постављало у подређен положај према никејском царству где су столовали и цареви крунисали васељенски патријарси, наследници цариградских.²²⁷

Покушај да Радослава ожени принцем из епирске владарске куће био је већ 1216. године, кћерком Михаила I, Теодором, након чега је 1217. године уследио покушај самог Стефана да ожени ванбрачну ћерку Михаила I, Марију, али је због блиског степена сродства

²²² ИСН I, 308; М. Марковић, *Прво путовање*, 83.

²²³ Доментијан, *Живот*, 169.

²²⁴ Долазак на власт Теодора Анђела након изненадне смрти његовог полубрата Михаила, Георгије Острогорски, *Историја Византије*, 402, смешта у 1215. годину, док се Божидар Ферјанчић, ИСН I, 305, опредељује за 1214.

²²⁵ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 406.

²²⁶ Исто, 405-409; ИСН I, 306-309; И. Божилов, *Држава*, 76; Б. Ферјанчић, *Тесалија*, 44; Б. Ферјанчић, *Деспоти*, 53; Б. Ферјанчић, Л. Максимовић, *Свети Сава*, 15; Б. Ферјанчић, *Србија* 119.

²²⁷ И. Божилов, *Држава*, 76; Б. Миљковић, *Хоматин*, 267; Б. Ферјанчић, *Деспоти*, 53, и Б. Ферјанчић, *Србија* 119, сматра да је Теодор крунисан у Солуну почетком 1225. или 1226. године.

томе на пут стао охридски архиепископ Јован Каматир.²²⁸ Преговори око брака са грчком принцем Аном, кћерком Теодора Анђела, започели су 1218. године, када је обављена и веридба, а склопљен је крајем 1219. или почетком 1220. године, пре него је моћни епирски деспот крунисан за цара.²²⁹ Иако је и степен сродства Радослава и Ане такође био исувише близак за канонски ваљан брак, наследник архиепископа Јована, Димитрије Хоматин, није стао на пут овом браку.²³⁰

Родбинске везе српске и епирске владарске куће остварени су још првим годинама постојања византијске државе у Епиру.²³¹ Наиме, 1207/08. године склопљен је брак Манојла, брата потоњег епирског цара Теодора I Анђела, и непознате сестре Стефана Немањића.²³²

Након смрти непријатеља Стефана Немањића, Михаила Анђела и муњевитих освајања на Балканском полуострву његовог наследника, српска и епирска држава деле све дужу границу. Теодоров поглед ка Цариграду, конкуренција у бугарском цару Јовану II Асену и опасности које је бугарска држава представљала Србији, довела је до тешњег зближавања Немањића и епирских Анђела, који је крунисан браком Радослава и Ане.²³³ Такође, брак братанца са епирском принцезом Сави је отворио маневарски простор да неутралише политичку реакцију Епира након добијања аутокефалије.²³⁴ Због свог порекла са мајчине стране и моћног таста, за владавине краља Радослава грчки утицај је доминантан, који га је након пропасти Теодора Епирског коштао и престола.²³⁵

На повратку из Свете земље, сусрета са царем Јованом III и након боравка на Светој Гори, Сава се упутио у Солун „и тако се састаде са пријатељем својим, царем кир

²²⁸ М. Ласкарис, *Принцезе*, 38-39; С. К. Кисас, *О времену* 131; ИСН I, 305-306; Б. Ферјанчић, *Србија* 115; Б. Ферјанчић, Љ. Максимовић, *Свети Сава*, 16; Б. Миљковић, *Хоматин*, 267-268.

²²⁹ С. К. Кисас, *О времену* 132-134; ИСН I, 306-307; М. Благојевић, *Србија*, 85; Б. Ферјанчић, Љ. Максимовић, *Свети Сава*, 16; Б. Миљковић, *Хоматин*, 269; Б. Ферјанчић, *Србија* 119, 122.

²³⁰ Б. Ферјанчић, *Србија* 123; Б. Ферјанчић, Љ. Максимовић, *Свети Сава*, 17; Б. Миљковић, *Хоматин*, 269-270, доноси закључак да Димитрије Хоматијан није желео да да благослов за овај брак, као ни митрополит Наупакта Јован Апокав од кога је то затражио епирски владар Теодор, већ да је то учинио Сава Немњић након хиротоније.

²³¹ Б. Ферјанчић, Љ. Максимовић, *Свети Сава*, 14.

²³² Исто; М. А. Пурковић, *Принцезе*, 14-16; Б. Миљковић, *Хоматин*, 268; Б. Ферјанчић, *Србија* 108.

²³³ Б. Ферјанчић, *Византија*, 81; ИСН I, 306-307; Б. Ферјанчић, Љ. Максимовић, *Свети Сава*, 16; Б. Ферјанчић, *Србија* 114.

²³⁴ С. К. Кисас, *О времену* 135.

²³⁵ М. Благојевић, *Српска државност*, 172.

Теодором.²³⁶ Као и приликом сусрета са никејским царем и солунски цар га је срдечно дочекао, примио, даривао и отпратио. Показујући поштовање према снази друге државе која претендује на ослобођење Цариграда, на путу за отаџбину Солун је претстављао логичну станицу.²³⁷ Сусрет Саве Немањића са царем Теодором Анђелом, десио се у току припрема и уочи судбоносне битке на Клокотници.²³⁸ Цару Теодору је било јако битно да у обрачуна са Бугарским царством уз себе има једног савезника или неутралну земљу на Балкану.²³⁹

О истом догађају пише Теодосије. Описујући родбинске односе између Немањића и владарских кућа византијских држава насталих после пада Цариграда, грешком повезао краља Радослава са никејским владарским домом. Иако не помиње да је краљ Радослав зет цара Теодора Анђела, пише о лепим речима митрополита и цара о српском краљу: „Цар и митрополит много изговорише светоме да благочастиви краљ Радослав у љубави и миру са њима пребива“.²⁴⁰

Оба писца описују поменуте догађаје, и јасно праве градацију у титулисању патријарха, никејског и епирског цара. За обојицу је патријарх “васељенски” односно, иако не столује у Цариграду, он је наследник ранијих патријараха и први у православном свету. За никејске царе Јована III Ватаца и Теодора I Ласкариса употребљавају епитете “благочестиви”, а на неким местима и “цариградски” или “источни” цар. За обојицу је епирски цар Теодор Анђео само “цар”, без атрибута, што јасно показује да су никејски и епирски цареви заправо сматрани владарима без универзалне власти какву познаје хришћански свет од Константина Великог, али се ипак предност даје Никеји. Духовну власт још увек се у српској средини сматра “васељенском” док се царевима првенство не признаје у потпуности.²⁴¹

²³⁶ Доментијан, *Живот*, 183; М. Благојевић, *Србија*, 86; М. Благојевић, *Немањићи*, 257.

²³⁷ М. Марковић, *Прво путовање*, 88-89.

²³⁸ М. Благојевић, *Србија*, 86.

²³⁹ Ђ. Слијепчевић, *Историја I*, 74; И. Божилов, *Држава*, 78.

²⁴⁰ Теодосије, *Житија*, 229.

²⁴¹ М. Благојевић, *Немањићи*, 256-257; Б. Ферјанчић, Љ. Максимовић, *Свети Сава*, 24.

4. Јован III Ватац

Јован III Ватац (1221-1254) био ожењен Ирином образованом ћерком Теодора I Ласкариса кога је наследио је на трону. За његове владавине Никејско царство од мале провинцијалне државе постаје респектабилна сила.²⁴² Док је Бугарска Јована II Асена (1218-1241) убрзано јачала и ширила се, успевши чак да се умеша у борбу са Солуном и Никејом за отимање Цариграда од Латина, млада српска краљевина је покушавала да искористи неслогу и ривалство међу великим играма и учврсти своју самосталност. Томе у прилог говори да је краљ Радослав одржавао добре односе са Никејом, иако је зет епирског владара.²⁴³ Архиепископ Сава Немањић је својим дипломатском сусретима умногоме допринео учвршћивању српске државе на спољнополитичком плану. На повратку са свог првог путовања у Светој земљи, Сава је био гост код два византијска цара, односно претендената на цариградски трон који је тада био у рукама Латина.²⁴⁴

Први сусрет је био са царем у Никеји.²⁴⁵ У повратку бродом из Свете земље Сава се укотвио на малоазијској обали одакле је са пратњом на коњима, које је од цара тражио, стигао у Никеју.²⁴⁶ Доментијан описује Савин сусрет са царем, царицом и царевићем.²⁴⁷ Цар Јован III Ватац, или Калојан (Калојован), како га у житију назива Доментијана, је Саву примио „са љубављу као Божијег ученика и санаследника светих“ и „угостивши га, и даде му мирно место за пребивање“²⁴⁸ које је било удаљено од царских одаја па је Сава добио и лађу на коришћење. На растанку цар дарује Саву, али и да понесе за даривање светогорских манастира. Од царице Ирине²⁴⁹ добија исто, уз Доментијанову напомену да га она лично познаје из времена кад је Сава посетио њеног оца Теодора Ласкариса и о његовом поштовању према Сави. На крају српски архиепископ благосиља царски пар и њихово

²⁴² Г. Острогорски, *Историја Византије*, 407

²⁴³ Ферјанчић, *Србија* 139.

²⁴⁴ ИСН I, 309, 321.

²⁴⁵ М. Благојевић, *Србија*, 86.

²⁴⁶ Доментијан, *Живот*, 180-181; М. Марковић, *Прво путовање*, 80, закључује да је лука у коју је упловио Сава била Смирна а не Никеја.

²⁴⁷ Доментијан, *Живот*, 180-181.

²⁴⁸ Исто, 180.

²⁴⁹ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 407.

потомство, односно будућег цара Теодора II Ласкариса (1254-1258)²⁵⁰, као „и све њихово царство“.²⁵¹ Када је поделио благо које је цар послао манастирима, Сава уз писани благослов враћа цару брод.

Као и Доментијан, Теодосије пише о Савином повратку из Свете земље и описује сусрет са никејским царем Јованом и царицом Ирином, али не помиње будућег цара, тада наследника престола Теодора.²⁵² У истом житију приликом посете његовом претходнику и добијања аутокефалности 1219. године Теодосије догађај смешта у Цариград. Међутим, посету цару Јовану правилно смешта у „Азију“, односно Малу Азију где се налазио центар Никејског царства. „Јер царствујући Константинов Град тада заузеће Фрузи, а царство грчко надвоје расече, јер над целом Тесалијом и Илиријом, у Солуну, био је цар Теодор, који је после од Асена цара загорског у бици ухваћен и ослепљен био; а у целој Понту, Галатији и Витинији у Азији царевао је благочестиви цар Калојан Ватац.“²⁵³ Теодосије покушава да прикаже раширеност обе византијске државе, али очигледно није био најбоље обавештен о опсегу Никејског царства, јер је само Битинија заправо била у државија Јована III Ватаца.²⁵⁴ Питање је зашто је претходну посету Никеји сместио у Цариград. Ако је знао за оспоравање легитимитета од стране охридског архиепископа Димитрија Хоматина, вероватно је желео да да потпуну легитимност Савиној хиротонији која долази из државе из које ће се касније поново успоставити Византијско Царство у Цариграду.

На крају Савиног житија Доментијан наводи годину византијског рачунања и за владавине којих владара и јереја је житије привео крају. С обзиром да житије пише на Светој Гори који је тада под управом никејског цара, Доментијан пре српског владара краља Уроша и архиепископа Арсенија помиње византијског (никејског) цара Јована III Ватаца. „У лето 6751, за царства благоверног цара кир Калојована грчког, који царује источним земљама и западним.“²⁵⁵

²⁵⁰ Исто, 416.

²⁵¹ Доментијан, *Живот*, 181.

²⁵² Теодосије, *Житија*, 226-229.

²⁵³ Исто, 227.

²⁵⁴ М. Марковић, *Прво путовање*, 82.

²⁵⁵ Доментијан, *Живот*, 233.

V. ПАЛЕОЛОЗИ

1. Михаилo VIII Палеолог

Као и у горе поменутом Савином, Доментијан исту формулу користи и при закључивању Симеоновог житија. Оно је завршено двадесет година касније када се поново успостављена византијска држава са престоницом на Босфору, коју је 1261. године ослободио цар Михаилo VIII Палеолог (1259-1282).²⁵⁶ „Године 6772 у царство благовернога цара грчкога кир Михаила Палеолога у треће лето, када узе Цариград од Латина, и када је он царевао источним земљама и западним“.²⁵⁷

У житију краља Милутина коју је написао Данило II, говори се о последњем походу, боље рећи покушају похода, и смрти цара Михајла VIII. Преузимање власти од стране краља Милутина у Србији и изненадна смрт великог византијског цара је, бар на метафизичкој равни, доведена у везу. У најави поменутих догађаја, писац говори о умањености и притиску који трпи држава српскога краља „јер држава грчког царства сизаше до места званог Липљан, и овом је царству расла снага...“, коју је обновио и учврстио цар оснивач династије Палеолога.²⁵⁸

Освајања краља Милутина на почетку његове владавине описани су у житију овако: „...прво узе оба Полога са њиховим градовима и са облашћу, и град главно Скопље, потом Овче Поље и Злетови Пијанац.“²⁵⁹ Запоседање ових подручја је за последицу имало прогон оних који су „чинили метеже и буру“, односно „злонамерна и лукава властела државе грчке“ који, „отишавши са понижењем у свети и славни град Константинопољ звани Цариград тадашњем цару Палеологу...“.²⁶⁰

²⁵⁶ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 421.

²⁵⁷ Доментијан, *Живот*, 324.

²⁵⁸ Данило Други, *Животи*, 112.

²⁵⁹ Исто, 113.

²⁶⁰ Исто.

Према речима животописца, цар је у бесу сакупио војску, пре свега најамничку, „*народа грчког, и многе друге иноплемене народе, Татаре и Турке и друге*“ и „*да ће не само озлобити отачаство овога благодастивог, него да се више неће ни спомињати његово име у његовој држави*“.²⁶¹

Мало више детаља о почетку похода и смрти Данило каже: „...*подигавши се са таквом силом многих народа, пође брзо на овога христољубивог краља љут као лав, хотећи да као љута звер уграби незлобиво јагње. И отишавши од славног Града Константинова даље од три дана, и када је дошао са својом војском до места званог Илаигита... и ту изненада, не боловавши ни мало, издахну поред народа својих војника, оповргнут чудном смрћу, да су се сви чудили.*“²⁶² Након што се ово збило „...*велику жалост и плач учинише над овим нечастивим царем. И узевши његово непотребно тело, опет вративши се, положише га граду званом Силиврија, који је на обали мора.*“²⁶³

Ови Данилови извештаји до скоро су узимани као доказ да је Милутин од преузимања престола од свога брата краља Драгутина, уз снажну подршку српске властеле, све своје снаге усмерава ка југу и тако у првом налету освајао Скопље, које још за живота Михаила VIII заувек изгубљено за царство. Управо када се Михаило VIII припремао за напад на Србију умире 11. децембра 1282. године. Поход је био планиран као одговор на освајања српског краља Милутина у Македонији. Такође, Милутиново деловање био је део ширег плана напада на Византију коју је предводио Карло Анжујски. Одједи протеривања Анжујаца са Сицилије одоцнели су, па је и последице маестралног потеза Михаила VIII имао први да истрпи српски краљ.²⁶⁴

Међутим, новија истраживања Владе Станковића говоре да Србија није имала значајнију улогу у антивизантијској коалицији Карла Анжујског нити су акције краља Милутина повезане са тим. Такође, скреће пажњу да је акција коју је припремао и покренуо први цар из династије Палеолога заправо била усмерена против севастократора Јована Анђела, владара Тесалије, а не против новоустоличеног српског краља.²⁶⁵

²⁶¹ Исто, 114.

²⁶² Исто.

²⁶³ Исто.

²⁶⁴ Б. Ферјанчић, *Византија*, 85; ИСН I, 440; М. Благојевић, *Србија*, 106; С. Ћирковић, *Срби*, 105.

²⁶⁵ В. Станковић, *Краљ Милутин*, 74-77.

Писац житија обавештавајући о изненадној смрти византијског владара, нимало лепим и бираним речима говори о „*Овом нечастивом...*“ и „*хулном*“ цару, који „*ђаволом наговорен, сличан је оном лукавом предатељу који одступи од светлости у таму*“, а затим добијамо и одговор за пишчеву нетрпељивост, „*као што и овај Палеолог одлучивши се од хришћанске вере, узне веру латинску.*“²⁶⁶

Миахило VIII је Нови Константин, ослободилац Константинопоља из латинских руку и оснивач последње византијске династије. Али и узурпатор, ослепљивач легитимног наследника, поборник уније. Свакако је у антилатинским светогорским круговима, којима је припадао и сам Данило, питање уније било камен међаш у односу на православне владаре, а понајвише на ромејског цара.

2. Андроник II Палеолог

У житију краљице Јелене, супруге једног и мајке два српска краља, које је написао епископ Данило, потоњи архиепископ Данило II, помиње се сусрет браће, краљева, бившег Драгутина и владајућег Милутина, након смрти и сахране њихове мајке.²⁶⁷ Краљица Јелена умрла је 8. фебруара 1314. године. Због вероватних лоших односа међу браћом, на сахрани у манастиру Градац, задужбини краљичиној, није присуствовао њен старији син краљ Драгутин. Међутим, након извесног времена односи се поправаљају, па Драгутин одлази да посети мајчин гроб, а затим се браћа сусрећу на Милутиновом двору у Паунима.²⁶⁸ Краљица Јелена чини чудо посредством својих снаха, које својом љубављу разгоревају братску љубав и доводи до њиховог мирења и слоге.²⁶⁹ Казивајући о њима помиње и порекло супруге

²⁶⁶ Данило Други, *Животи*, 114.

²⁶⁷ Исто, 104.

²⁶⁸ М. Динић, *Милутин и Драгутин*, 73; ИСН I, 465; С. Марјановић–Душанић, *Краљ*, 238-239.

²⁶⁹ М. Митић, *Краљица Јелена*, 29.

краља Милутина, краљице Симониде, “*кћи светог и великог и васељенског цара грчког Андроника*”.²⁷⁰

Андроник II Палеолог (1282-1328), један од дуговечнијих царева на цариградском престолу. На власт долази након смрти свога оца Михаила VIII, обновитеља византијског царства са седиштем у Цариграду и изузетно способног и успешног владара. У истом периоду долази до јаких притисака на царство са истока и запада. Из Мале Азије на царство притисак врше Турци, а на Балкану све јачи притисак врши српска немањичка држава.²⁷¹ Војнички пренапрегнуто за владавине његовог оца, натерале су Андроника II да до крајњих граница смањи морнарицу и копнену војску, што је драматично утицало на одбрану царства.²⁷² Због тога покушава да дипломатијом избегава конфликте.²⁷³

Последњим годинама XIII века офанзиву на југу према византијским градовима повео је пребег Котаниц, који је више од деценију био у служби српског краља.²⁷⁴ Византијски војсковођа Михаило Главас 1297. године покушава да се супротстави српским снагама противофанзивом, али је тај покушај био неуспешан. Свака из својих рачуница, две стране су желеле споразум. Краљ Милутин је желео брак са царевом сестром Евдокојим, која је то одбила, те Андроник II нуди руку своје петогодишње ћерке Симониде. После дугих преговора које је водио Теодор Метохит, преко воље цариградске Цркве и српске властеле, године 1299. склопљен је уговор о миру и брак између краља Милутина и византијске принцезе. Освајања српског краља призната су му као мираз.²⁷⁵

Немирно време краја прве деценије XIV века обележила је Каталанска компанија, која пустоши на југоистоку Балканског полуострва. Део њихових савезника Туркопула, краљ Милутин узима у своју службу и који ратују на страни владајућег краља против његовог брата.²⁷⁶ Због њиховог ангажовања долази краткотрајно погоршања односа краља Милутина са његовим тастом, јер су ови најамници у служби српског краља угрожавали

²⁷⁰ Данило Други, *Животи*, 104.

²⁷¹ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 446-47

²⁷² Исто, 450-451.

²⁷³ Исто, 455.

²⁷⁴ Р. Радић, *Византија* 116; В. Станковић, *Краљ Милутин*, 10.

²⁷⁵ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 456-457; Б. Ферјанчић, *Византија*, 86-87; С. К. Кисас, *О времену* 133; ИСН I, 445; М. Благојевић, *Србија*, 109; М. Благојевић, *Српска државност*, 253; Р. Радић, *Византија* 116.

²⁷⁶ Данило Други, *Животи*, 136; ИСН I, 458-460; А. Узелац, *Најамничке војске* 14-15.

византијску територију у пограничном делу.²⁷⁷ У житију краља Милутина, Данило описује сукоб и гушење побуне турских најамника.²⁷⁸ Након тога, ипак долази до обнављања пријатељства и краљ Милутин пружа војну помоћ своме тасту.

Цар Андроник је и сам имао проблеме са Туркопулима и рачунао на помоћ свог зета.²⁷⁹ Они који су били у служби византијског цара су током 1311. године учврстили у Галипољу и уз помоћ малоазијских Турака пљачкали околне крајеве.²⁸⁰ Најпре животописац износи речи хвале за Милутиново решавање проблема са најамницима и сређивање ситуације у својој држави:

*“А чувши самодржавни цар велике Романије Андроник Палеолог... посла ка овом великом и крепком краљу Стефану Урошу говорећи: Љубазни сине државнога ми царства, чуо сам велику помоћ од Владике Христа твоме превисоком краљевству против поганика и свих језичника.”*²⁸¹ А затим шаље молбу за помоћ своме зету, да настави са гоњењем најамника и у држави свога таста: *“Но опет оснажи височанство ти и Богом даровану ти државу против преосталог дела ових поганиа, и освети Хришћанство од насиља ових поганика.”*²⁸²

Краљ Милутин шаље своју војску, одред од око 2000 коњаника,²⁸³ највероватније Кумана²⁸⁴, у помоћ византијском цару: *“А он, као мудар и вешт муж подстакавши јастребове на оне који беже, своје сродство и телесну стражу научивши... и тамо их посла... у ту Романију, и хотећи овога блаженога поштовати, и тамо спроведоше своју вољу против ових поганика”.*²⁸⁵ Уз помоћ српскога војске краља и ђеновљанске флоте, Византија односи победу над непријатељем.²⁸⁶

Недуго затим, хвалећи Милутинове успех, како у својој земљи, тако и у помоћи Византији, византијски цар изнова тражи помоћ:

²⁷⁷ Б. Ферјанчић, *Византија*, 88; ИСН I, 458.

²⁷⁸ Данило Други, *Животи*, 137-138; ИСН I, 458-460, 469.

²⁷⁹ ИСН I, 458-459; А. Узелац, *Најамничке војске* 15.

²⁸⁰ А. Узелац, *Српске војске*, 11; А. Узелац, *Најамничке војске* 14-15.

²⁸¹ Данило Други, *Животи*, 138.

²⁸² Исто, 138.

²⁸³ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 464; ИСН I, 460-461.

²⁸⁴ А. Узелац, *Најамничке војске* 15.

²⁸⁵ Данило Други, *Животи*, 138.

²⁸⁶ А. Узелац, *Српске војске*, 13.

“И после кратког времена паде добра и богоугодна мисао на срце овом светом и васељенском цару кир Андронику... да објави такву тајну царску овом благочастивом и христољубивом краљу Стефану Урошу, и видећи како мали остатак оне предречене триклете јереси, т.ј. погани Персијанци, велику злобу и пакост чине држави његовој, и посла ка овом превисоком краљу Урошу, говорећи му: “Слатки и љубазни, па и најсрдачнији сине државнога ми Богом царства, усудих се да ово споменем твојом христољубивом краљевству; оно замислени Персијанци побеђени од тебе у Богом дарованој ти држави и у другим крајевима, што скончаше од твоје крепости, још нека њихова грана оставиши, чини веома велике туге држави мога царства, и много протививиши се не могасмо одолети њима. Ако добију времена, то ће доћи велика злоба до саме моје главе. Но знам да си помоћу и заступством љубитеља твога Христа крепак да силом твојом погубиш спомен њихов са земље. Молим и убеђујем благочастиво и христољубиво твоје краљевство, пожужи се, да их ускоро гневом јарости сметеш и велику сујемудрену досаду уклониш од нас, да се не урачуна ни у што.”“²⁸⁷

Наредне године српски краљ шаље значајнију војну помоћ за ратовање Византије у Малој Азији.²⁸⁸ Војска која је послата у помоћ, одлучно и храбро је ратовала, што потврђује текст једне повеље цара Андроника из 1313. године у коме исказује захвалност својој зету.²⁸⁹

„И чувши ове речи превисоки краљ од таста свога цара грчкога, и због толике безмерне љубави, коју су имали међу собом, ни мало не закасни, и у тај час заповеди да се скупе сви војници његове државе...и пусти их да се великом силом иду журно на ове погане Персијанце...”

...И када су дошли у државу грчкога царства до града званог Ираклија, и ту оставивши своје војнике, дођоше ка светоименим цару кир Андронику. А цар чувши за њихов долазак њему у помоћ, веома обрадовавши се, учини велико весеље због њихова доласка, и љубазно угостивши их, отпусти их с миром. И тако укрцавши се у лађе, пловљаху кроз Црно Море. И помоћу Божијом управљани, неповређено прешавши таку пучину, и изашавши од мора,

²⁸⁷ Данило Други, *Животи*, 138-139.

²⁸⁸ ИСН I, 461; А. Узелац, *Српске војске*, 11.

²⁸⁹ ИСН I, 461; В. Станковић, *Краљ Милутин*, 128.

уђоше у саму ту Анатолију, у државу безбожних. И пошто је био велики рат међу њима, не једном или двапут, и заступством доброга Бога, добро добивши снаге, побише их, секући њихова нечастива тела као траву пољску. И сасвим уништивши њихов спомен, све њихово богатство и славу уграбише у своје руке, које су они кроз много времена сабирали, и градове њихове и станове до основа порушивши, и испунивши сву вољу и жељу господинаа свога превисокога краља, вратише се у своју државу са великом славом.

*И чувши васељенски цар грчки кир-Андроник за такву победу против његових непријатеља, посла у сreteње њихово са великом чашићу. А када су дошли ка цару, велику радост учини због њихова доласка...*²⁹⁰

О поменутих догађајима кратко извештава и Данилов настављач, управо у житију архиепископа Данила Другог:

*“И известивши се код грчкога цара да су под његовом руком, са преваром дођоше у Калипол. И ту одметнувши се, почеше војевати против цара пленећи државе његове. А благочастиви и христољубиви краљ Урош поможе му, пославши своје великаше са многим силом изабраних војника, и уништи их, као што је знано.”*²⁹¹

Пишући о чудима на гробу и ископавању нетрулежног тела свеца, краља Милутина, Данило помиње и његовог таста и супругу:

*“Неисповедима је благодат Божја, колико се на овом христољубивом чудна тајна прочу у околне народе и царства, све до славнога града Константиновага, када је још био жив таст овог благочастивог, благоверни цар кир-Андроник, и жена његова благочестива краљица Симонида. И овакву вест чувши, обрадоваше се великом радошћу. И тако благочестива краљица Симонида начинивши кандило од скупоценог злата, и такође платна скупоцена и златна, имајући на себи дивну лепоту изгледа, којим ће покрити раку овога христољубивог, и друге многе почести спремивши, ово све даде ка гробу овога благочестивог.”*²⁹² Као и приликом мољења за војну помоћ, и у овом случају византијски цар сведочи моћи и слави краља Милутина.

²⁹⁰ Данило Други, *Животи*, 139-140.

²⁹¹ Данилови настављачи, 100.

²⁹² Данило Други, *Животи*, 149.

Данило II у Милутиновом животопису пише о побуни краљевића Стефана против оца, ослепљењу у Скопљу и његовом протеривању: „*Овај благочастиви краљ Урош узевши свога сина таквога ослепљенога даде га у славни град Константинов ка тадањем своме тасту, светом и васељенском цару кир Андронику.*“²⁹³

Код Даниловог настављача у житију Стефана Дечанског помиње се како “Милутин одузима вид сину Стефану, шаље га са децом у Цариград, где их помаже цар Андроник”²⁹⁴ као и однос Милутиновог сина са византијским царем Андроником Другим:

“*Када је овај благочастиви краљ Урош ослепио свога сина вазљубљенога Стефана због такве његове кривице... и даде га у славни град Константинов... И када је био приведен тамо ка благоверном цару кир Андронику, заповеди да га чувају, и давши му једну царску палату на пребивање, рече да му дају све што му је на потребу.*”²⁹⁵

Након побуне Стефана, касније по својој најважнијој задужбини назван Дечански, против оца Милутина долази до ових догађаја описаних у житију.²⁹⁶ Није јасно зашто се млади краљ крајем 1313. или почетком 1314. године одлучио на овај радикални потез.²⁹⁷ Нарочито се из самих житија то не може разлучити.²⁹⁸ Изнете су и претпоставке да је то могло бити због амбиције византијске царице Ирине, таште краља Милутина, да евентуално наметне своме зету идеју да неко од њених синова наследи српски престо.²⁹⁹ Међутим, нема података да је то био разлог побуне Стефана Дечанског.³⁰⁰ Заправо, унутрашње прилике око наслеђивања престола, жеље да Симонида роди наследника,³⁰¹ и постојање још једног потенцијалног кандидата, његовог полубрата Константина, утицало је на Стефана да се одлучи да власт преузме насилним путем. У житијима се говори да га је у томе подржала или чак и навела зетска властела где је Стефан као млади краљ управљао делом државе.³⁰²

²⁹³ Данило Други, *Животи*, 126.

²⁹⁴ Данилови настављачи, 27.

²⁹⁵ Исто, 27-28.

²⁹⁶ Исто; ИСН I, 464, 508.

²⁹⁷ С. Марјановић–Душанић, *Краљ*, 235; В. Станковић, *Краљ Милутин*, 128.

²⁹⁸ С. Марјановић–Душанић, *Краљ*, 235.

²⁹⁹ Исто, 236; Г. Острогорски, *Историја Византије*, 448-449.

³⁰⁰ В. Станковић, *Краљ Милутин*, 128.

³⁰¹ Исто, 10.

³⁰² Данило Други, *Животи*, 126; С. Марјановић–Душанић, *Краљ*, 236.

Под надзором Стефан је са породицом или делом породице провео шест година на двору у Цариграду.³⁰³ Цариград је имао своју рачуницу, па ослепљење, односно, онеспособљење да влада и прихват на царски двор говори томе у прилог.³⁰⁴ Према речима састављача житија, цар је Стефану пружио услове како доликују једном принцу, у царској палати уз манастир Пантократора, који је, иначе, био познат по очној болници, што није безначајан податак с обзиром на озледе које је Стефан задобио.³⁰⁵

*“А благоверни тај цар васељенски, кир Андроник, као што је по истини назван цар милости, не презре ни овога младића, но видећи га у искушењу и напасти, наклони се на милосрђе његово и не додаде му бол на бол, видећи даму је довољно његово зло, и чинећи милостињу хранио га је, све корисно чинећи му“.*³⁰⁶

Молбе Стефана Дечанског из Цариграда, преко црквених кругова, стигле су до његовог оца краља Милутина. Посебно значајну улогу имао је близак клирик српскоме краљу, епископ Данило, који је са Свете Горе писао архиепископу Никодиму, такође некада хиландарском монаху, да се заложи за краљевића Стефана. Мудра је одлука Стефана Дечанског да се обрати Данилу, који се тада подвизавао на Атосу, као изузетно блиској особи краљу Милутину и човека који је имао наклоност и добар однос са Стефаном од раније. Молба коју је са хиландарским посланством поднео архиепископ српске цркве је услишена тако да се Стефан у Србију враћа, вероватно, током 1320. године, можда 1321.³⁰⁷

Српски краљ *„посла своје веснике са истинитим знамењем ка своме тасту, благоверноме цару Грка кир Андронику, у славни Град Константинов, где беше држан његов син, говорећи да га пусти. И васељенски цар, чувши такву вест, веома се обрадова, и почасту га великом чашићу и давши му све што му треба, и заповеди да га часно испрате у државу његова родитеља, овога благочастивога краља.“*³⁰⁸

Затим следе речи похвале цару Андронику Другом за однос према сину српскога краља: *„подивимо се овоме светоме и благоверноме васељенскоме цару кир Андронику,*

³⁰³ ИСН I, 464; Р. Радић, *Време Јована V*, 65; С. Марјановић–Душанић, *Краљ*, 243-244.

³⁰⁴ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Душан*, 26.

³⁰⁵ С. Марјановић–Душанић, *Краљ*, 244; А. Поповић, *Мотив Федре*, 201.

³⁰⁶ *Данилови настављачи*, 28.

³⁰⁷ ИСН I, 496; М. Благојевић, *Србија*, 142; С. Марјановић–Душанић, *Краљ*, 247-248.

³⁰⁸ *Данилови настављачи*, 31.

посматрајући његову добру веру и љубав према Богу.³⁰⁹ Такође, наставља приповедач, цар „је био милостив и овоме младићу превисокога краља Уроша. Јер имајући га још тамо у својим рукама, унапред је разумео да му није до краја био одузет вид очију његових по Божјој доброј вољи... Овај благоверни разумевши такво прогледање његово, не објави никоме таква виђења да му се не дода опет која злоба. Но чинећи му милостињу и хранећи га, тешићи га као чедољубив отац, подиже овога палог и прими њега, кога нико није чувао, и сачува га до таква помиловања његова родитеља. И почастивши га многим различитим похвалним даровима, и колико му је требало, свако довољство даде му, много злато и друге потребе, колико је хтео, и са великом љубављу отпусти га ка овом благоверном и благочастивом и христољубивом краљу Урошу.“³¹⁰

Податак да је цар Андроник Други „разумео да му није до краја био одузет вид очију његових“ не открива потпуну истину царевог чувања тајне. Цар је свакако знао да принц, који је био заточеник на његовом двору, полаже право на српски престо. Свој утицај би Цариград могао да испољи у Србији пре преко сина краља Милутина који је шест година провео у Цариграду, и коме је сам цар, према речима писца, показивао наклоност и према њему се односио са дужним поштовањем као према сину једнога краља а не истинским сужњем.³¹¹

Измирење цариградске и српске цркве пада у време смрти патријарха Саве Четвртог, након чега је за патријарха изабран Јефрем, пореклом Бугарин.³¹² У житију патријарха Јефрема које је написао Марко Пећки, помиње се његово бугарско и свештеничко порекло. *“Родио се за царства цара кир Андроника”³¹³*, тачније 1312. године, односно за владавине цара Андроника II.³¹⁴

О одласку ослепљеног Стефана Дечанског у Цариград и његовом односу са царом Андроником II већ је било речи у једном од предходних житија Даниловог настављача. Иако временски удаљенији Цамблак пише о томе знатно опширније.

³⁰⁹ Исто, 31.

³¹⁰ Исто, 32.

³¹¹ С. Марјановић–Душанић, *Краљ*, 247-248.

³¹² ИСН II, 13-14.

³¹³ Шест писаца, 165.

³¹⁴ М. А. Пурковић, *Патријарси*, 103.

*“Затим је одатле био послан у Константинов град у заточење, заједно са своје двоје деце која беху у другом младосном узрасту. И би заповеђено од тадањег цара Андроника Палеолога, да пребива у обитељи Бога свију и сведржитеља, завештавши да нико други к њему не долази да беседи, осим игуман обитељи и онај коме он дозволи.”*³¹⁵

У Цариграду је Стефан боравио са своја два сина, будућим царем Душаном и млађим сином Душицом, који је живот скончао у Цариграду. Да ли је краљица Теодора била у свог супруга у Цариграду, није најјасније, јер извори не дају податке.³¹⁶ Опис услова живота Дечанског у Цариграду приказује једну другачију слику јер се култ још више проширио и тако га Цамблак и посматра, као великог светитеља и мученика. Уместо “царске палате” и комфора који пристоји једном принцу, код Цамблака цар Андроник Стефана шаље у манастир где се он подвизава као истински монах. Својим богољубљем и врлинама израста у духовника који поукама крепи братство манастира.³¹⁷

Начин живота који је водио пронео је о њему леп глас који је био и цару мио: *“Таква дела не осташе непозната самодршцу, него и он беше чуо за похвално живљење овог мужа. И сав беше у удивљењу, обилно обасут царевом љубављу, тако да га је често позивао к себи у царски двор због користи да са њим говори и с њим обедује. Јер таква је врлина, да вуче к себи оне који воле доброту, а чини да је се стиде они који воле зло.”*³¹⁸

Како и доликује жанру, главна личност својим врлинама привлачи пажњу и придобија самога цара који жели време да посвети са “сужњем” којег му је послао његов зет.

У верским расправама које је започео Варлам,³¹⁹ према Цамблаку, Стефан Дечански је укључен у њих. *„Но изнесе неког Варлаама, начелника акидинске јереси и покварености...”*³²⁰ Писац покушава да уђе у проблематику спора, сврставајући Варлаама међу јеретичке учитеље у оквиру Цркве и наводи да су присталице његовог учења биле и на самом цариградском двору. *“Па и онима који су на царским дворовима и самим евнусима*

³¹⁵ Цамблак, 53.

³¹⁶ С. Марјановић–Душанић, *Краљ*, 244.

³¹⁷ Цамблак, 53-54.

³¹⁸ Исто, 54.

³¹⁹ Г. Острогорски, *О веровањима*, 209-211.

³²⁰ Цамблак, 54.

који су цару служили, даде отрова смртоносне своје јереси, и, просто, замало не пође за њим цео град.”³²¹

Следе разговори цара са Стефаном Дечанским и мудре поуке које српски принц даје Андронику II, како да изађе на крај са јерси и како да успешно предупреди невоље до којих може доћи у држави због јеретичког учења.”³²² Мудрост Стефанових речи су опчиниле цара и он је „рекао неким својим слугама са удивљењем: - Велики муж је велик у разуму, а нарочито у многовидећим очима, иако су му телесне затворене.”³²³

Након тога следи Варлаамово бекство у Рим пред опасношћу и обрачун са његовим присталицама. Главна улога у овој борби припада заправо мудрим саветима Стефана Дечанског јер „Таква је била Стефанова ревност за побожност, таква је била мржња према јеретицима, таква вера ка Христу... Од тада је цар Стефана, љубитеља врлине, још више љубио и дивио му се.”³²⁴ И не само цару, већ и патријарху, и био врло угледан и уважен у високим круговима престонице царства.

О већ поменутој војној помоћи коју је српски краљ Милутин послао своме тасту Андронику, Цамблак пише: “Шиљаше самодржац Грка своме зету, српском цару, посланике да му пошаље помоћ војске, јер Агарени све јужне крајеве покоривши, са великом множином иђаху на источне, и цар беше сав у подвигу, и већ подизаше рат против варвара.”³²⁵

Међу царевим посланицима био је и настојатељ манастира Пантократора, у коме је по Цамблаковим речима боравио Стефан, који је српском краљу најлепшим речима причао о његовом сину и потврђује да је одлучујућу улогу против Варлаамове јереси заправо одиграо Стефан: “И причаше му о многим добрим делима мужа и о непорочном животу, и како премудро подиже самодрица да изагна јеретике.”³²⁶ Међутим, овај разговор између

³²¹ Исто, 55.

³²² Исто, 55-56.

³²³ Исто, 56.

³²⁴ Исто.

³²⁵ Исто, 60.

³²⁶ Исто.

игумана и краља може говорити о жељи цара Андроника да престо у Србији наследи, сада већ њему близак син српскога краља Стефан.³²⁷

На ове речи краљ Милутин није могао остати равнодушан, те *“убрзо спремивши оне који су хтели ићи с њиме, посла цару у Византију, молећи да пошаље Стефна к њему.”*³²⁸ Радост је била у Цариграду: *“Самодржац се обрадова због овога, и овога дозвавши себи грљаше, целиваше са сузама и отпушташе и многе дарове даваше.”*³²⁹

Григорије Цамблук у епизоди о Стефановом боравку у Цариграду након ослепљења, прави неке фактографске грешке, некада из недовољне информисаности, а некад из жеље да литерарно употпуни причу и подреди је житијском жанру. Најпре, исихастичке расправе и појава Варлаама у Цариграду везане су за период тридесетих година XIV века када ни цар Андроник II нити Стефан Дечански нису на власти ни у животу, а свакако то није време када Стефан Дечански борави у Цариграду. Можда је Цамблук помешао два Андроника, деду и унука, или му је за обликовање житија и прослављање светитеља о коме пише ова конструкција одговарала иако је имао добре податке. Затим, Варлама представља као следбеника „акиндинске јереси“ иако је заправо реалност супротна, Акиндин наставља Варлаамовим путем и наставља са нападима на учење Светог Григорија Паламе и исихаста после Варлама тј. хронолошки долази касније. Коначно, време када је цар Андроник тражио помоћ од краља Милутина збило 1311-1312, године, тачније пре Стефановог боравка у Цариграду, али је драматуршки добро дошла као екскурс у целој причи како би премостио јаз између оца и сина и како је сам Бог учинио да се то догоди као и чудотворни повратак Стефановог вида.

³²⁷ С. Марјановић–Душанић, *Краљ*, 249-250.

³²⁸ Цамблук, 61.

³²⁹ Исто.

3. Андроник III Палеолог

Прескачући хронолошки ред, најпре ћемо користити изводе из житија цара Душана о цару Андронику III и упоредо их користити са житијем Стефана Дечанског, које је, највероватније, написао исти Даниловог настављача. “У Костантиновом Граду био је неки цар кир Анроник Палеолог, син цара кир Михаила, и унук цара Андроника”.³³⁰

Цар Андроник III (1328-1341), као што је и у животопису цара Душана наведено, био је унук цара Андроника II и син Михаила IX, за чију смрт је Андроник старији оптуживао унука, а што је био окидач за почетак грађанских ратова у Византији, који ће исисати и последње снаге и ставити тачку на дуговечност некада моћног царства.³³¹ Оружани сукоб између два Андроника почиње 1321. године и уз прекиде траје до 1328. године.³³² У сукоб су се умешале и суседне државе и владари, бугарски цар Михаило Шишман и српски краљ Стефан Дечански.³³³ Нетрпељивост између бугарског цара и српског краља кулминира након Шишмановог доласка на престо када отпушта своју жену Ану, сестру краља Стефана Дечанског, а узима Теодору за супругу, сестру Андроника III.³³⁴ Све јача позиција Србије натерала је на антисрпски савез бугарског цара и византијског “и овај цар беше нарушио мир са родитељима овога благочствитог краља, због неког злехвалнога разлога тога самога грчког цара.”³³⁵, како се то наводи у житију цара Душана. У истом житију каже се и следеће: “Када је било неко време, беше устао један од царева земље бугарске на отачаство овога превисокога краља, хотећи га озлобити, и штавише, хвалио се сујемудри и до саме његове Богом чуване главе, и једнодушно савећање имађаше са овим грчким

³³⁰ Данилови настављачи, 71.

³³¹ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 465-466; Р. Радић, *Време Јована V*, 46-48.

³³² Г. Острогорски, *Историја Византије*, 466-468; G. Škrivanić, *Bitka kod Velbužda*, 67; Р. Радић, *Време Јована V*, 48-58, 65-68.

³³³ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 466-468.

³³⁴ Р. Радић, *Време Јована V*, 78.

³³⁵ Данилови настављачи, 71.

царем.”³³⁶ Међутим, уместо да доведе до опадања српског утицаја, битка која се одиграла код Велбужда 28. јула 1330. године, изнедрила је Србију као водећу силу на Балкану.³³⁷

Договорена заједничка акција савезника није уродила плодом. Свестан да би тешко извојевао победу над уједињеном војском два цара, Стефан Дечански одлучује да најпре нападне јачу бугарску силу са комплетном својом војском.³³⁸ Бугарски цар кренуо је да се сједини са својим византијском савезницима, али је Стефан Дечански одлучио да Бугаре нападне пре него се сусрет савезничких војски догоди.³³⁹ Византијски цар Андроник III ушао је са војском на српску територију, али је у међувремену његов савезник, бугарски цар Михаило Шишман, војнички разбијен код Велбужда, а поред битке изгубио је и главу³⁴⁰. О тим догађајима се у Душановом житију овако приповеда: *“И пошто је био велики рат у отачаству и држави овога благочастивога краља, овај бугарски цар би побијен и са силама својим, као што све указасмо у житију родитеља овога превисокога краља.”*³⁴¹ Цару Андронику није преостало ништа друго него да се повуче у своју земљу.³⁴² У житију Стефана Дечанског који је написао Данилов настављач, такође се говори о овом значајном догађају. Помиње се и улога византијског цара у целом догађају али се не помиње његово име: *“...цар грчки, који је са својим силама дошао у помоћ овом цар бугарском, а чувиши за такову победу тога цара, и гневом Господњим гоњен, пошто је мислио да све силе господина краља иду за њим гонећи га, поче бежати у државу земље своје.”*³⁴³

Након Велбушке битке и сређивања прилика у пораженој Бугарској, српски краљ се враћа у Србију. Цар Андроник III је сада видео прилику да се окористи о земље свога дојучерашњег савезника, заузимајући одређене тврђаве а посебно драгоцен плен били су

³³⁶ Исто, 71.

³³⁷ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 470; Б. Ферјанчић, *Византија*, 93; ИСН I, 506-507; С. Ћирковић, *Срби*, 111; Р. Радић, *Време Јована V*, 78.

³³⁸ G. Škrivanić, *Bitka kod Velbužda*, 68.

³³⁹ Исто, 71-72.

³⁴⁰ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 470; G. Škrivanić, *Bitka kod Velbužda*, 74-75; ИСН I, 506-508; М. Благојевић, *Србија*, 145-146; Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Душан*, 41; Р. Радић, *Време Јована V*, 78.

³⁴¹ *Данилови настављачи*, 71-72.

³⁴² Г. Острогорски, *Историја Византије*, 470; G. Škrivanić, *Bitka kod Velbužda*, 75; ИСН I, 506-508; Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Душан*, 41-42.

³⁴³ *Данилови настављачи*, 49.

црноморски градови Анхијал и Месеврија. Српски краљ је започео акције на југу своје државе на граници са Византијом и заузео неке територије.³⁴⁴

У житију Стефана Дечанског се о тим догађајима написано је следеће: *“И тако дошавши господин краљ у свој дом, и мало неко време одморивши се од силног труда, којим обузет беше и његови војници, и опет заповеди да се сакупе сви његови војници земље српске, хотећи ићи са њима, ако Бог хоће, на онога другог непријатеља свога грчкога цара...И тако подигавши се са својим силама од земље отачаства свога и пође на цара тога у државу грчке земље...И чувши ово грчки цар да иде господин краљ са својим силама, поче бежати. И пошто су се многе земље грчке државе предале краљу...и градове њихове узе, чија су имена: град славни Велес, град Просек, град Штип, град Чрешиће, град Добрун.”*³⁴⁵

*“И овај господин мој благочастиви краљ видеши овако бежање цара грчкога и обузета толиком тежином страха и ужаса да није имао толико смелости ни посланством да му јави неке речи... и када су се ови благочастиви краљеви вратили од победе царева са свима својим силама у државу отачаства свога, оставише овога безумнога и несмисленог цара у великом ужасу и злоби, и није знао камо да се обрати из земље државе своје”*³⁴⁶

Однос, тада још увек краља Душана Немањића и цара Андроника III опширно је описан у житију првога српскога цара.

“И овај христољубиви краљ хотећи одмаздити злобу свога непријатеља цара грчкога... Овај превисоки и благочестиви краљ скупивши сву силу војске своје отачаства свога, и пође тамо у унутрашњост грчкога царства, и узе многе градове тога царства, и зароби многе земље те државе, и додаде њихово богатство и славу ка богатству и слави свога отачаства и у славу велможа и народа свога...хтео је овога цара, који му је зло мислио, да прогна из царства његове грчке земље, и отишавши од некога места државе земље грчке,

³⁴⁴ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 470-471; ИСН I, 506-508; А. Узелац, *О српској принцези*, 31; Р. Радић, *Време Јована V*, 78.

³⁴⁵ Данилови настављачи, 52-53.

³⁴⁶ Исто, 53-54.

*и дошавши са својим силама, стаде под славним градом Солуном, пошто се овај град хтео њему предати, но не са силом, као закон имајући.*³⁴⁷

Настављајући освајачки правац својих предходника према југу, српски краљ од 1334. године почиње офанзиву и осваја византијске градове избивши до самих зидина другог града царства Солуна. Значајну улогу у освајањима имао је византијски великаш, изузетно способан војсковођа, некадашњи близак сарадник Андроника III, а затим и пребег на српску страну, Сиргијан. Најпре један од најближих сарадника цара Андроника III, а након почетка рата између два Андроника, савезник старијем и противник дојучерашњем другу млађем Андронику, био је осуђен на доживотно тамновање после помирења деде и унука 1322. године.³⁴⁸ Међутим, након коначне победе млађег Андроника 1328. године, Сиргијан је ослобођен од стране великог доместика и бившег сарадника Јована Кантакузина, а у време цареве болести, постављен за намесника западних крајева са седиштем у Солуну.³⁴⁹ Сиргијан је крајем 1333. године дошао на двор српскога краља и као такав био од изузетне помоћи у освајањима српскога краља у Македонији. У великом налету са српским краљем градови су се предавали или били спремни да то ураде, а постојале су назнаке да се на то спрема и Солун.³⁵⁰ Цар Андроник III је, скупивши војску, приспео у Солун и успева да се отараси Сиргијана атентаном на њега који је извео Сфранцис Палеолог.³⁵¹ Сиргијанова смрт извршена по жељи византијског цара, јаке зидине Солуна и војска у граду на чијем челу је стајао сам цар, као и опасност од напада Мађара, поколебале су српскога владара те се он упустио у преговоре са византијским царем, који био у дефанзиви и рад да се ратна дејства окончају.³⁵²

“И овај цар, чувши да се сва земља грчке државе и сви градови и сви силни земље те предају у руке благочастивога краља Стефана, и сам видећи се у великој скрби и жалости, и прибегавши у град Солун, поче шиљати своје посланике ка овом благочастивом краљу са

³⁴⁷ Исто, 72.

³⁴⁸ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Душан*, 52; Р. Радић, *Из Цариграда*, 13-14; Р. Радић, *Византија* 119; Р. Радић, *Време Јована V*, 52.

³⁴⁹ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Душан*, 52.

³⁵⁰ Исто, 54; Р. Радић, *Византија* 119; Р. Радић, *Време Јована V*, 94.

³⁵¹ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Душан*, 55-56; С. Ћирковић, *Срби*, 135-136; Р. Радић, *Из Цариграда*, 15-18; Р. Радић, *Византија* 120; Р. Радић, *Време Јована V*, 94.

³⁵² Г. Острогорски, *Историја Византије*, 471; ИСН I, 513-514; М. Благојевић, *Србија*, 155; Р. Радић, *Време Јована V*, 94.

смиреним и покорним речима, овако јављајући: - Ево видим, благочастиви и превисоки краљу, да ти Бог помаже, но превиди што сагрших родитељу твојему и превисоком ти краљевству, и прими ме у срдачну љубав и у вољу твоју, као и послушнога ти. Јер ево видим да божјом помоћу, што сам ја имао државе моје, данас је у рукама твојима, и ово, ако хоћеш, даћеш ми, а мени учини да ти будем љубазни брат и друг краљевства твога. Јер одселе у једној неразделивој љубави биће држава земље грчке и српске. Но не презри љубазних и свесрдачних речи мојих, и истинитом вером срца твојега учини састанак са мном.

*И благочастиви превисоки краљ чувши ове речи од грчког цара кир Андроника, према речима његовим посла опет некоје од својих велможа, учинивши савећање са силнима отачаства својега о предложеним му речима... И тако су имали посланство међу собом, док се све не догоди по вољи и хотењу господина краља. И тако страшно обећање у господа Бога учинише међу собом, да неће ниједан од њих прекришити оно што су међу собом обећали, но да ће пре све свршити вером истинитом”.*³⁵³

Мир је био неопходан обема странама. Без Сиргијанове помоћи успех у походу је био мање извештан, а са друге стране угарски краљ Карло Роберт кренуо је да угрожава северну границу Душанове државе.³⁵⁴ Цару Андронику је требао мир да би повратио власт над централном Грчком где су се након пада Цариграда 1204. године оформиле самосталне државице, што је и успео у Епиру и Тесалији.³⁵⁵

До сусрета византијског цара Андроника III и српског краља Душана долази у близини Солуна, на реци Галик 26. августа 1334. године.³⁵⁶ О томе сусрету сведочи житије Даниловог настављача:

*“...и тако учинише састанак под славним градом Солуном месеца августа 26. дан, у дан петак. И целовавши се љубазно међу собом, у тај дан било је велико весеље и радост међу војницима господина краља и у свој грчкој земљи због измирења и састанка њихова”.*³⁵⁷

³⁵³ Данилови настављачи, 72-73.

³⁵⁴ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Душан*, 59; С. Ћирковић, *Срби*, 136; Р. Радић, *Време Јована V*, 94.

³⁵⁵ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Душан*, 56-57.

³⁵⁶ Исто, 56; Г. Острогорски, *Историја Византије*, 471; ИСН I, 514; Р. Радић, *Време Јована V*, 94.

³⁵⁷ Данилови настављачи, 73.

Закључен је мир и разговарало се о успостављању границе.³⁵⁸ Византијски извори штуро говоре о самом догађају.³⁵⁹ О самом току преговора детаљније извештава животописац:

“И ту у заједници много беседовавши међу собом о управљању и утврђењу да буде непоколебимо обећање међу њима, и овога благочастивога краља одликова сваким царским даровима, и сву срдачну љубав показа му овај богољубиви цар; некада имађаху непријатељство међу собом, а сада постадоше љубазна браћа и другови. Такође и овај превисоки краљ посла му многе царске и драгоцене дарове. И у тај дан учинише велико весеље, утешивши се и духовно и телесно и они који су са њима, пошто му је цар тако рекао: - Што прародитељ благочастивога ти краљевства и родитељ краљевства ти узе од државе моје земље и градове, и у ово време што узе превисоко ти и благочастиво краљевство, видим да ти је све ово Богом даровано; да, и ја дајем све то, у великолепноу и дивну ти част благочастивом ти краљевству, и колико хоћеш даћеш ми из руке твоје.

*Пошто му је господин краљ неки део земље и градова даровао, и тако измиривши, растадоше се. А остале градове и земље грчке, што узе, додаде ка земљи отачаства свога, и неке многе земље од области царства тога и градове, чија су имена: прво град славни Охрид, и град славни Прилеп (у коме благочастиви краљ подиже себи царски двор за пребивање), и опет град славни Костур, град Струмицу, град Хлерин, град Железанац, град Воден, град Чемрен. И ово све узе у три године краљевства свога, пошто га је Бог тако прослављао.”*³⁶⁰

Према склопљеном мировном споразуму, српски краљ је задржао већи део освојене територије, односно градове које је освојио пре офанзиве 1334. године, која је сигурно обухватала и градове Охрид и Прилеп.³⁶¹ Градове и области које је освојио Сиргијан према договору враћени су византијском цару.³⁶² Управо неке од тих градова, као што су Хлерин,

³⁵⁸ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Душан*, 56; Р. Радић, *Време Јована V*, 94.

³⁵⁹ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Душан*, 57.

³⁶⁰ *Данилови настављачи*, 73-74.

³⁶¹ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 471-472; ИСН I, 514; М. Благојевић, *Србија*, 155; Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Душан*, 58; Р. Радић, *Време Јована V*, 94.

³⁶² Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Душан*, 58; Р. Радић, *Време Јована V*, 94.

Воден и Костур, српски краљ је морао касније опет да осваја, што је потврда да су они били враћени Андронику III.³⁶³

4. Јован V Палеолог

Последњи поменути цар код Данилових настављача јесте Јован V (1341-1391) и његов син и савладар Манојло II у житију патријарха Саве (IV).

Да би удовољио својим амбицијама, краљ Душан подиже ранг српске цркве на ниво патријаршије почетком 1346. године,³⁶⁴ што свакако није наишло на одобрење цариградске патријаршије.³⁶⁵ Није могла дозволити да се епископске катедре које освајањима улазе у састав српске државе излазиле из јурисдикције васељенске, а долазиле под власт српске цркве.³⁶⁶ Практично од самог одлучења Српске цркве почињу разговори о помирењу и превазилажењу раскола, посебно пред турском претњом у годинама које долазе. Цар Јован V послао је у дипломатску мисију патријарха Калиста у Сер 1363. године код царице Јелене, која није донела резултате због Калистове изненадне смрти.³⁶⁷

Покушаји деспота Јована Угљеше су делимично уродили плодом. Он осуђује поступке цара Душана и објављује поновно јединство двеју цркви, која се формално могла односити само на област којом је управљао.³⁶⁸ Те одлуке су потврђене најпре повељом деспота Угљеше из 1368., односно актом потврде патријарха Филотеја 1371. године.³⁶⁹

³⁶³ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Душан*, 58.

³⁶⁴ М. А. Пурковић, *Патријарси*, 17-18, износи претпоставку да се уздизање српске архиепископије на ниво патријаршије догодио на празник Богојављања.

³⁶⁵ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 497-498; ИСН I, 527-528. 530; М. Благојевић, *Србија*, 164; Р. Михаљчић, *Лазар*, 69; Ј. Калић, *Срби у позном*, 29.

³⁶⁶ *Данилови настављачи*, 129-130; Д. Богдановић, *Измирење*, 86.

³⁶⁷ Г. Острогорски, *Серска област*, 134, Ђ. Слијепчевић, *Историја I*, 121; ИСН I, 577; Р. Радић, *Време Јована V*, 295-296.

³⁶⁸ Г. Острогорски, *Серска област*, 134-135; Д. Богдановић, *Измирење*, 87; Р. Радић, *Време Јована V*, 376.

³⁶⁹ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 502; Г. Острогорски, *Серска област*, 130, 135-136; Д. Богдановић, *Измирење*, 86; ИСН I, 597; Ђ. Слијепчевић, *Историја I*, 121-122; Р. Михаљчић, *Лазар*, 70; Ј. Калић, *Срби у позном*, 29.

Српска држава више није била највећа опасност по Византију, већ Османлије, па је црквени раскол практично доносио потешкоће и неприродно одвајао и продубљивао јаз између две угрожене хришћанске државе.³⁷⁰ Иницијативу за превазилажење раскола долази са Свете Горе, тачније од ученог монаха Исајије, који са угледним монасима одлази у Цариград да преговара о измирењу. Због нарастајуће опасности над Византијом и областима којима је управљао кнез Лазар, долази до превазилажења црквеног раскола 1375. године, и од тада је српска патријаршија призната од стране Цариграда.³⁷¹ Иако прворазредно канонско питање, оно прераста у прворазредно политичко питање и из политичких разлога се и завршава. Овај значајан догађај помиње у неколико средњовековних житија,³⁷² али се само у житију патријарха Саве помињу византијски цареви. У време успостављана цркеног јединства, у Константинопољу *“је царовао Калојан Палеолог и син његов кир Манојло”*.³⁷³

Константин Филозоф у житију деспота Стефана Лазаревића набрајајући успехе и сукцесивно напредовање Турака Османлија према Европи, као један од важнијих догађаја напомиње освајање Галипоља.

*“И овај Сулејман пређе прво са Сеидијем са Калипољско море и отвори пут осталима за цара Андроника који је имао рат са братом својим.”*³⁷⁴

Међутим, погрешно наводи византијског цара Андроника II као владајућег, а самим тим и грађански рат у Византији који се тада водио.³⁷⁵ Наиме, у време освајања Галипоља од стране Турака, у Византији трају сукоби (1352-1354) између Јована VI Кантакузина и Андрониковог сина Јована V Палеолога.³⁷⁶ Током грађанског рата четрдесетих година XIV века, Турци, и Селџуци и Османлије, играју важну улогу као савезници обеју страна у сукобу и значајно су допринели крајњем исходу.³⁷⁷ Као Кантакузинов савезник Орханов

³⁷⁰ Ј. Калић, *Срби у позном*, 29-30.

³⁷¹ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 506, ИСН II, 12-14; М. Благојевић, *Србија*, 221; М. А. Пурковић, *Патријарси*, 90; Д. Богдановић, *Измирење*, 89; И. Ђурић, *Сумрак Византије*, 27-28, износи другачије мишљење, на основу његових истраживања, да цариградска црква није признала српској патријаршији ранг све до пада Цариграда 1453. године.

³⁷² Д. Богдановић, *Измирење*, 81.

³⁷³ *Данилови настављачи*, 130.

³⁷⁴ Константин Филозоф, *Житије*, 84.

³⁷⁵ С. Новаковић, *Срби и Турци*, 141.

³⁷⁶ Исто; С. Мешановић, *Јован VII*, 25.

³⁷⁷ С. Новаковић, *Срби и Турци*, 140; Г. Острогорски, *Историја Византије*, 493; Р. Радић, *Време Јована V*, 155.

син Сулејман, долазећи у помоћ из Мале Азије, 1352. године осваја град Цимпе, на галипољском полуострву, у утврђење сместио 3000 војника, чиме је ставио до знања да нема намеру да утврђење враћа, што је Канакузин од њега тражио.³⁷⁸ А стратешки изузетно важну утврду Галипољ је освојио 1354 . године. У време земљотреса Сулејман се налазио на малоазијској обали Дарданела и хитро је прешао Мраморно море и ушао у небрањени град.³⁷⁹ Овим успехом Османлије се утврђују на европском тлу, прекидају комуникације Цариграда са остатком царства и почињу да стежу обруч око византијске престонице, и започињу трајно насељавање на европском тлу.³⁸⁰

5. Манојло II Палеолог и Јован VII Палеолог

Имена византијских царева Манојла II (1391-1425) и Јована VII (1390) се помињу код Константина Филозофа у житију деспота Стефана углавном везани за исте догађаје, па ће једно поглавље обухватити два цара.

“А заузе муњевити овај цар (Бајазит) и Солун којим владаше до своје пропасти, и сазда кулу у њему поврх града, коју после цар Манојло разори идући у Ахају када је зидао Ексомилиос у Амореји”.³⁸¹ Од друге половине XIV века, под копитама турских коња гажени су један за другим значајни градови на Балканском полуострву. После троипогодишње опсаде, Солун је пао у руке Османлија 6. априла 1387. године, у коме је упраљао син Јована V, деспот Манојло, потоњи цар.³⁸² Освојио га је Хајредин паша, војсковођа турског емира

³⁷⁸ Х. Иналцик, *Османско царство*, 14; С. Новаковић, *Срби и Турци*, 140; С. Мешановић, *Јован VII*, 39; Р. Радић, *Време Јована V*, 223-224.

³⁷⁹ Р. Радић, *Време Јована V*, 237-238.

³⁸⁰ С. Новаковић, *Срби и Турци*, 138-139, 144; Г. Острогорски, *Историја Византије*, 493; Х. Иналцик, *Османско царство*, 15; ; С. Мешановић, *Јован VII*, 39.

³⁸¹ Константин Филозоф, *Житије*, 91.

³⁸² Г. Острогорски, *Историја Византије*, 501; Б. Ферјанчић, *Тесалија*, 6; И. Ђурић, *Сумрак Византије*, 24; М. Николић, *Византијски писци*, 29.

Мурата, а не како се у житију наводи та је то учинио његов син Бајазит.³⁸³ Солун је у турским рукама био до Бајазитовог пораза код Ангоре, када се опет враћа под власт византијског василевса годину дана касније, договором са једним од Бајазитових синова.

Цар Манојло II је за месец дана или нешто дуже, током 1415. године успео да обнови Хексамилион, одбранбени бедем на Коринтској превлаци којим се Пелопонез бранио од упада са севера.³⁸⁴ Само осам година касније, бедем Хексамилион који је коштао много новаца, напора и одрицања, порушен је у налету војске Бајазитовог унука султана Мурата II (1421-1451).³⁸⁵ По вестима које преноси Константин Филозоф, цар Манојло II је на свом путу срушио кулу коју је изнад Солуна подигао султан Бајазит.

У бици код Ангоре 28. јула 1402. године, на страни султана Бајазита као турски вазали учествовали су и браћа Стефан и Вук Лазаревић, као и синови Вука Бранковића.³⁸⁶ Монголски владар Тимур, однео је победу, а султана Бајазита заточио, који у сужањству умире у марту наредне године. Сама битка донела је тектонске поремећаје у Малој Азији и на југоистоку Европе и привремено одложила потпуно освајање хришћанских државица на Балканском полуострву.³⁸⁷

“Благочастиви кнез Стефан стигавши, дакле, у Царствујући град заједно са братом својим Вуком, од свију слушаху љубазне речи и (сви) мишљаху као да гледају у неко сунце. Тада доби и деспотско достојанство од благочастивог цара Јована. Јер овога свога нећака беше оставио цар кир Манојло место себе, притишњен напред поменутим Бајазитом; беше отишао Римљанима старог (Рима) ради сједињења цркве (као) и да диже војску на одмазду и избављење. Јер много година држаше Царствујући град затворен јер пропада од глади. Неки ноћу избегаваху, а осталим сиромашним заповедаху да изађу.

Овај, дакле, благочастиви Јован имао је не мало сукоба са становницима Галате (Ђеновљани); када виде (Стефана) у Царствујућем граду, веселећи се са њим у царским

³⁸³ Р. Радић, *Време Јована V*, 429-431.

³⁸⁴ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 518; И. Ђурић, *Сумрак Византије*, 164-165.

³⁸⁵ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 518; И. Ђурић, *Сумрак Византије*, 164-165; М. Николић, *Византијски писци*, 81.

³⁸⁶ М. Пурковић, *Кнез и деспот*, 57; С. Ћирковић, *Срби*, 187; Х. Иналџик, *Османско царство*, 25; Р. Мантран, *Историја Османског*, 62; Ј. Калић, *Срби у позном*, 75-76; М. Николић, *Византијски писци*, 41.

³⁸⁷ ИСН II, 65; Г. Острогорски, *Историја Византије*, 516; Р. Мантран, *Историја Османског*, 65; Ј. Калић, *Срби у позном*, 75-76; С. Мешановић, *Јован VII*, 100; М. Николић, *Византијски писци*, 45-46.

(дворима) даде (му) венац деспотскога достојанства који беше сам себи исплео својим храбрим делима и добрострадалним подвизима.”³⁸⁸

Као што житије казује, браћа Лазаревић су се након Ангорске битке, у повратку кући, задржали у Константиновом граду, где су могли само да ликују са домаћинима над пропашћу султана Бајазита. Осетивши дашак слободе, а самостално недовољно јаки, разумели су дату им прилику па је дошло до зближавања а и чвршћег повезивања.³⁸⁹ Од Јована VII, који је вршио власт у Цариграду, Стефан Лазаревић добија високу титулу деспота у августу месецу 1402. године, а цар Манојло II, који је у том периоду боравио ван Цариграда, потврдио 1410. године.³⁹⁰ Деспотска титула, по рангу одмах иза царске, високо достојанство које је могао само цар да додели или његов савладар.³⁹¹

Византијска титула деспот додељује се најужим члановима цареве породице и одмах је иза царске, а испред титула севастократора и кесара, али се од друге половине XIII века додељује и особама које нису чланови или сродници царске породице.³⁹² Превише слабој Византији је било важно да одржава утисак и углед универзалног царства, док је деспоту Стефану било битно да се истргне из вазалног односа према Турцима и себе прикаже као самосталног владара, те се зато и он од 1402. године потписује као автократор тј. самодржац.³⁹³

Замршени и компликовани односи у царској породици настали су још за живота, а настављени након смрти Јована V 1391. године, а под утицајем турског султана и италијанских трговачких република Венеције и Ђенове.³⁹⁴ Манојло наслеђује очев престо, тачније уграбио га је пре свога синовца Јована VII, бунтовног и среброљубивог сина бунтовног и властољубивог Манојловог брата Андроника IV (1376-1379).³⁹⁵ Манојло II се отиснуо на пут по западним земљама 1399. године, да би покушао да измоли помоћ за борбу

³⁸⁸ Константин Филозоф, *Житије*, 96.

³⁸⁹ ИСН II, 65; М. Николић, *Византијски писци*, 49; Ј. Калић, *Деспот Стефан*, 32.

³⁹⁰ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 514; Г. Шкриванић, *Ангорска битка*; ИСН II, 65; М. Пурковић, *Кнез и деспот*, 63; С. Ћирковић, *Срби*, 188; Ј. Калић, *Деспот Стефан*, 31; Ј. Калић, *Срби у позном*, 76-77; С. Мешановић, *Јован VII*, 100; М. Николић, *Византијски писци*, 49.

³⁹¹ Б. Ферјанчић, *Деспоти*, 9-10, 15; М. Пурковић, *Кнез и деспот*, 63; Ј. Калић, *Срби у позном*, 76-77.

³⁹² Б. Ферјанчић, *Деспоти*, 9-10.

³⁹³ А. Веселиновић, *Држава* 40-41.

³⁹⁴ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 504.

³⁹⁵ Исто, 509; С. Мешановић, *Јован VII*, 83-84.

против Османлија.³⁹⁶ С обзиром да је Манојлов син Јован још био малолетан, град је у његовом одсуству невољно поверио своме братанцу цару Јовану VII.³⁹⁷

Од 1394. године, па до пораза и Тимуровог сужња, султан Бајазит је држао Цариград под блокадом са копна, све у нади да ће успети да га освоји.³⁹⁸ Блокадом је желео да драматичније повећа несташице које су већ деценијама погађале царски град, што је утицало на становништво, њихов број и морал.³⁹⁹ Ситуација у самом Цариграду је била толико лоша да је Јован VII размишљао да град преда турском султану, а пред саму Ангорску битку очекивало се да град сваког тренутка падне Бајазиту у руке.⁴⁰⁰

“Цар Јован га посла да оде с лађама његовим тасту на Митиленско острво да га с лађама спроведе у Арбанасе. Јер овај намеравао је да тамо иде. А овај (таст) предузе (све) јер му се указа прилика да види светлу даницу у своме граду; и у овом најизабранијем и красном граду Митиленине не беше места где га овај Катеолус није гостио, спремајући проводе и гозбе у својим баштама и вртovima уз клицање: “Многаја лета, Владико”, као што је обичај владалачком чину.

Тада је овај превисоки (Стефан) о коме је реч, угледао и кћер овога владара, коју после узео за жену. Јер по матери је и ова нећака цару Манојлу, од кога се и господа и тај род називају Палеолози. Тада му рече овај Катеолуз: “Коју хоћеш од мојих кћери, узми себи за жену.” А ово се догоди уз савет и суделовање царице Јованове, њезине сестре.”⁴⁰¹

Поред додељивања деспотског достојанства, цар Јован VII нуди брак деспоту Стефану са својом свастиком Јеленом, ћерком господара Лезбоса, Франческа II Гаталузија, који је три године касније и закључен.⁴⁰² После краћег боравка на Лезбосу, деспот Стефан са братом Вуком одлази у Зету (Арбанасе) код сестре Јелене Балшић.⁴⁰³

³⁹⁶ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 514; М. Пурковић, *Кнез и деспот*, 55; С. Мешановић, *Јован VII*, 91-93.

³⁹⁷ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 514; М. Пурковић, *Кнез и деспот*, 63; С. Мешановић, *Јован VII*, 91-92, 94-95.

³⁹⁸ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 509; Х. Иналцик, *Османско царство*, 24; Р. Мантран, *Историја Османског*, 54.

³⁹⁹ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 509.

⁴⁰⁰ М. Пурковић, *Кнез и деспот*, 55-56.

⁴⁰¹ Константин Филозоф, *Житије*, 96.

⁴⁰² М. Пурковић, *Кнез и деспот*, 64; ИСН II, 65-66; Б. Ферјанчић, *Деспоти*, 182; Ј. Калић, *Деспот Стефан*, 31; М. Николић, *Византијски писци*, 50.

⁴⁰³ М. Пурковић, *Кнез и деспот*, 64, 67; ИСН II, 67.

“И док је истоимени деспот (Стефан) чекао на острву да се спреме лађе, и док је са братом својим Вуком био у њима (тј. лађама), дође од западних страна цар грчки Манојло ка Калипољу; ту дође са истока после ангорске битке и најстарији син овог муњевитог тј. Бајазита. Ту, дакле, овај (Манојло) на мору (тј. на лађи), а овај (Сулејман) на суку, учинише крeпко пријатељство, као отац са сином.

Тада се и Солун врати у руке Грцима. А овога Сулејмана цара сва дела беху добра и доброразумна, само вином побеђен биваше више од свију других владалаца и никада га не остављаше, тако да се после због вина и царства лишио.

*Радосно, дакле, бише са царем грчким, достојни један другогa.”*⁴⁰⁴

Након пораза код Ангоре и смрти султана Бајазита у заточеништву наредне године, долази до унутрашње борбе за престо између Бајазитових синова.⁴⁰⁵ Један од њих који држао европски део турске државе са седиштем у Једрену, Сулејман, у фебруару 1403. године, у Галипољу, склапа мировни споразум са Јованом VII и другим хришћанским државама Венецијом, Ђеновом, Наксосом и Родосом.⁴⁰⁶ Споразум је обухватао и Стефана Лазаревића и једног од Сулејманове браће, највероватније Ису.⁴⁰⁷ Византија се територијално проширила, јер су јој враћени Солун, градови на Црном и Мраморном мору, као и Света Гора.⁴⁰⁸ Са друге стране, деспот Стефан остаје у вазалном односу према турскоме султану, тј. даје данак и војску за султанове походе, али у тим походима није више био дужан да предводи своју војску.⁴⁰⁹ Према једном тумачењу, Сулејман је једним уговором обухватио оба цара, Јована и Манојла, чија се имена помињу у уговору,⁴¹⁰ док друго укључује још један уговор након повратка цара Манојла у јуну 1403. године,⁴¹¹ како се и чини према речима из житија.⁴¹²

⁴⁰⁴ Константин Филозоф, Житије, 96-97.

⁴⁰⁵ ИСН II, 68; Р. Мантран, *Историја Османског*, 62; М. Николић, *Византијски писци*, 47.

⁴⁰⁶ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 516; М. Пурковић, *Кнез и деспот*, 73; ИСН II, 69; М. Благојевић, *Немањићи*, 270; С. Новаковић, *Срби и Турци*, 313, 373; Х. Иналцик, *Османско царство*, 27-28; Р. Мантран, *Историја Османског*, 66; С. Мешановић, *Јован VII*, 104; М. Николић, *Византијски писци*, 51.

⁴⁰⁷ С. Мешановић, *Јован VII*, 104; М. Николић, *Византијски писци*, 51.

⁴⁰⁸ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 516; М. Пурковић, *Кнез и деспот*, 73; ИСН II, 69; С. Новаковић, *Срби и Турци*, 314; Р. Мантран, *Историја Османског*, 66; М. Николић, *Византијски писци*, 51.

⁴⁰⁹ М. Пурковић, *Кнез и деспот*, 73; М. Николић, *Византијски писци*, 51; Ј. Калић, *Деспот Стефан*, 32.

⁴¹⁰ С. Мешановић, *Јован VII*, 103-105.

⁴¹¹ М. Николић, *Византијски писци*, 51.

⁴¹² Константин Филозоф, Житије, 96-97.

“Дође, дакле, грчки цар у Царствујући град, а (цар) Јован, покоравајући му се као оцу, склони се у Солун; јер овај (Солун) му тада даде на управу. А тада се царствујући град простирао до Визе и даље по Црном мору до силивиријске стране, и остало, а још и по ахијатским странама са солунским странама и по Светој гори Атонској. А кажу и то да многи говораху о Кантакузину: “Устани и узми државу своју, као потомак благороднијих и светлијих и старијих грчких царева”. Јер њега тада, уместо вазљубљенога брата, беше оставио цар са Јованом; али он не хтеде руке подићи на блаженога Манојла. И цар, дакле, избрани овај седе на престо, благодарећи Бога за све што се догодило, који га је провео кроз огањ и воду у мир. И би, дакле, велика битка код Ангоре, године 6911 (1403).”⁴¹³

Константин Филозоф описује докле „се царствујући град простирао“, односно, докле је досезала византијска власт након споразума са Сулејманом. Из овог исказа јасно је ко је „старији“ односно први цар. Грешком Константин смешта битке код Ангоре у годину 1403.

Након повратка у Цариград, Манојло II протерао је синовца на острво Лезбос, због намере Јована VII да преда престоницу Бајазиту.⁴¹⁴ Он је одатле отишао код таста не Лемнос и ковао планове о освајању Солуна.⁴¹⁵ У цео план је укључио и маршала Бусикоа, јемца пређашњег договора двојице царева, али је Бусико поражен од венецијанске флоте па су Јован VII и његов таст Франческо II Гатилузи одустали од напада.⁴¹⁶ Ове намере несташног и нестрпљивог цара су утицале да се направи нови споразум готово идентичан ономе из 1399. године.⁴¹⁷ Манојла II би по уговору на престолу наследио синовац цар Јован VII који је добио Солун на управу, а њега пак, његов брат од стрица Јован VIII, син Манојла II.⁴¹⁸

У овом одељку из житија, помиње се „Кантакузин“, што може бити још један византијски цар Јован VI Кантакузин (1347-1354) или неки од његових синова. У време о коме пише Константин, и Јован Кантакузин и његови синови су покојни, а само поређење је нејасно па се не може са сигурношћу тврдити да се ради о цару Јовану VI.

⁴¹³ Исто, 97.

⁴¹⁴ С. Мешановић, *Јован VII*, 109.

⁴¹⁵ Исто, 109-110.

⁴¹⁶ Исто, 110.

⁴¹⁷ Исто, 110.

⁴¹⁸ Исто, 110-111.

Одлучујуће борбе за османски престо између браће Сулејмана и Мусе одигравају се на прелазу из прве у другу деценију XV века.⁴¹⁹ Најпре је Муса уз помоћ трупа деспота Стефана освојио Галипољ.⁴²⁰ “Тада заузе Калипољ. Тада се Сулејман сложи са грчким царем, и дође тамо у Халкидон са истока.”⁴²¹ Схвативши да са братом мора одмерити снаге са европске стране Босфора, султан Сулејман прелази у Европу и склапа савез са византијским царем Манојлом II.⁴²² Најпре је Муса код Галате поразио Сулејмана, а велика битка између браће одиграла се 15. јуна 1410. године у месту Космидион, у близини Константинопоља, у којој је Сулејман тријумфовао.⁴²³

“И кренувши (Стефан) ка Галати, посла му цар Манојло лађе, у које ушавши, дође у Царствујући град.”⁴²⁴ Након битке, деспот Стефан Лазаревић, одлази до Галате одакле га византијски брод одвози код савезника султана Сулејмана, византијског цара Манојла II.⁴²⁵ “А најизванреднији цар Мануило знађаше га и раније, док је као млад заједно (с њим) војевао, прорекао му је што ће бити, и уживао је у њему као вазљубљеном сину. Сличан беше упознао сличнога, када му по други пут даде и венац деспотскога достојанства; јер рече да Јован није био у пуној владалачкој власти.”⁴²⁶

Манојло је познавао Стефана још из времена вазалства Бајазиту и драматичног састанка у Серу 1393/94. године.⁴²⁷ Иако увучени у борби за султански престо на супротним странама, још једанпут су потврђени добри односи између српскога деспота и византијског цара.⁴²⁸ Цар Манојло II, потврдио је деспотско достојанство Стефану Лазаревићу осам година након што му је доделио цар Јован VII, иако “није био у пуној владалачкој власти”

⁴¹⁹ М. Пурковић, *Кнез и деспот*, 91-93; ИСН II, 82.

⁴²⁰ М. Пурковић, *Кнез и деспот*, 93; Р. Мантран, *Историја Османског*, 68; М. Николић, *Византијски писци*, 57.

⁴²¹ Константин Филозоф, *Житије*, 107.

⁴²² М. Пурковић, *Кнез и деспот*, 93; ИСН II, 82.

⁴²³ М. Пурковић, *Кнез и деспот*, 93; ИСН II, 83; С. Новаковић, *Срби и Турци*, 375; М. Николић, *Византијски писци*, 58-60.

⁴²⁴ Константин Филозоф, *Житије*, 107.

⁴²⁵ М. Пурковић, *Кнез и деспот*, 93; ИСН II, 83; С. Новаковић, *Срби и Турци*, 375-376; М. Николић, *Византијски писци*, 60.

⁴²⁶ Константин Филозоф, *Житије*, 108.

⁴²⁷ М. Пурковић, *Кнез и деспот*, 93; М. Николић, *Византијски писци*, 60.

⁴²⁸ ИСН II, 83.

како казује Константин Филозоф.⁴²⁹ Неколико чињеница оспоравају ову тврдњу, најпре, византијски извор Стефана титулишу деспотом после 1402. а то не чини пре тога.⁴³⁰ Већ једном окруњена глава деспотским венцем није могла бити опет, већ се пре ради о потврди и јачању савезничких односа или су не тај царев поступак утицали лоши односи између цара и његовог братанца.⁴³¹

*“Син цара Сулејмана, који је остао у Цариграду, звани Орхан, био је послан од грчкога цара у Силиврију. А Муса чувши (ово), дође под Силиврију, где размишљаоше убити Ђурђа...”*⁴³²

Цар Манојло жели да чини Бајазитовим наследницима оно што је Бајазит чинио њему, да се умеша у унутрашње борбе око престола међу Османлијама. Он шаље Орхана, сина тада већ покојног Сулејмана, у Селимврију као противтежу Мусиној власти у европском делу Турске.⁴³³ Тај изазов је Муса прихватио и дошао до Селимврије у чијим редовима се налазио и Ђурађ Бранковић.⁴³⁴ Муса је сазнао за измирење српскога деспота и његовог сестрића и због тога је имао намеру да га убије.⁴³⁵

⁴²⁹ М. Пурковић, *Кнез и деспот*, 93-94; ИСН II, 83; Константин Филозоф, *Житије*, 108; М. Благојевић, *Немањини*, 271; М. Николић, *Византијски писци*, 60; Б. Ферјанчић, *Деспоти*, 15; А. Веселиновић, *Држава* 42-43.

⁴³⁰ А. Веселиновић, *Држава* 42.

⁴³¹ Исто, 43; Б. Ферјанчић, *Деспоти*, 15.

⁴³² Константин Филозоф, *Житије*, 112.

⁴³³ М. Николић, *Византијски писци*, 67.

⁴³⁴ Исто.

⁴³⁵ Исто.

ЗАКЉУЧАК

Српска средњовековна житијска књижевност се угледала на византијску, као што се и политика државних творевина српских владара није могла одвојити од утицаја политике коју је водила Византија према њима и другима са којима је долазила у додир. Зато и не чуди велики број помена византијских царева у српским житија, нарочито у оним деловима који су исторични.

С обзиром да су житија жанр који се, пре свега, везује за средњовековну књижевност, начин размишљања писаца је морао бити у духу њиховог времена, што је значило да је свет имао једну Цркву и једно Царство, на чијем челу је Христов намесник на земљи и наследник равноапостолног цара Константина. Посебно, лик цара Константина је битан у идејном смислу, тако да је он најпомињанији византијски цар преднемањичког периода у српским житијима и по правилу је суд о њему позитиван, чак и када се прича о његовом страшном греху убиства сина.

Код народа који су били на почетном ступњу развитка сопствених држава, такав начин размишљања је био прихватљив и уобичајан. Иако је ратовао против ромејских царева, политички поглед на свет Стефана Немање и Симеоново житије из пера његовог сина Саве, светогорског монаха, остаје у тим оквирима. До промене долази када Србија ступа на велику историјску сцену, а Византија привремено престаје да постоји након пада Цариграда 1204. године. Већ код Стефана Првовенчаног видимо идеолошку промену односа према византијским царевима.

У наредном кораку уочљива је свест о сопственој снази и значају, што се може приметити код Доментијана. Овај светогорски монах, пре свега, жели да на тој невидљивој хијерархијској лествици уздигне своје јунаке и приближи византијским царевима. Тако српског великог жупана титулише „царем“, наравно, у смислу владоца, а не носиоца царске круне и достојанства. Али, без обзира на покушаје да се покаже да су мање инфериорни, ипак је важно да се истакне сродство са владарима царског дома, чак и онда када се пише о владару или династији која више није на византијском трону и нема стварне политичке тежине врховне царске моћи. Такође, истиче се првенство василевса у

хришћанском свету, те прво Доментијан помиње име византијског цара у чије време пише житије, чак и када цар није у Константинопољу, него у Никеји. У каснијим се житијима, из истих разлога, креирају бајковите генеалогije у које су уграђени и локални владари, који су код пређашњих писаца и у њиховој свести, већ достигли висине и постали готово равноправни са ромејским царевима.

У време када житија пише Данило II, византијски василевс је и даље неприкосновени цар универзалног царства, али српски владари никако нису њему потчињени већ се као његови сродници, али и као значајне политичке фигуре по снази коју су у реалности испољавали, налазе тик уз њега.

Каталанска пустошења с почетка века, перманентни латински притисци на постизање уније, исихастичке распре и турска опасност су од средине XIV века код светогорских монаха доносиле осећај несигурности и позив на окупљање, а не расипање. Света Гора игра битну улогу у формирању духовне климе у Србији. Неки од писаца житија међу Даниловим настављачима неутрално говоре о византијском цару, а додељују епитете само када су у добрим и пријатељским односима са српским владарем. Са друге стране, имамо директну осуду српског цара због узимања царске круне и уздицања српске цркве на ниво патријаршије.

У постнемањинском периоду под утицајем турских успеха и освајања, писци покушавају да се врате у далеку прошлост и тамо нађу узора, а такође је приметан расцеп између уврежене представе о византијском цару као врховном владару у хришћанском свету и његове стварне моћи.

Свакако да нису сва житија једнолична по питању историографске вредности. Негде има више, а негде мање историјских података. Неки цареви приказани јако негативно, неки врло позитивно. Негде се помињу само као хронолошка одредница, негде играју споредну, а у неким епизодама и деле главну улогу са личности о којој се пише. Однос према византијском цару огледао не само у односу на владарску или архијерејску личности о којој се пише, већ односу византијског цара према питањима праве вере или питања уније са римокатоличком црквом. Морални принципи и особине су играле значајну улогу у представљену византијских царева, само у случајевима када би се бранило већ стечено

мишљење. Тренутна политичка и духовна клима, као и однос писца према јунаку биографије, била је најчешћи критеријум у односу на византијске царе.

Списак извора и литературе

Извори

Григорије Цамблак, *Књижевни рад у Србији*, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 12, прир. Д. Петровић, прев. Л. Мирковић, Д. Богдановић, Ђ. Трифуновић, Д. Петровић, Београд 1989.

Данило Други, *Животи краљева и архиепископа српских. Службе*, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 6, прир. Г. Мак Данијел, Д. Петровић, прев. Л. Мирковић, Д. Богдановић, Д. Петровић Београд 1988.

Данилови настављачи. Данилов Ученик, други настављачи Даниловог зборника, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 7, прир. Г. Мак Данијел, прев. Л. Мирковић, Београд 1989.

Доментијан, *Живот Светог Саве и Живот Светог Симеона*, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 4, прир. Р. Маринковић, прев. Л. Мирковић, Београд 1988.

Константин Филозоф, *Повест о словима. Житије деспота Стефана*, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 11, прир. Г. Јовановић, прев. Г. Јовановић, Л. Мирковић, Београд 1989.

Патријарх Пајсије, *Сабрани списи*, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 16, прир. Т. Јовановић, прев. Д. Богдановић, Т. Јовановић, Београд 1993.

Свети Сава, *Сабрани списи*, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 2, прир. Д. Богдановић, прев. Л. Мирковић, Д. Богдановић, Београд 1986.

Списи Димитрија Кантакузина и Владислава Граматика, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 14, прир. Ј. Грковић-Мејџор, Београд 1993.

Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 3, прир. Љ. Јухас-Георгиевска, прев. Љ. Јухас-Георгиевска, Л. Мирковић, М. Башић, Београд 1988.

Теодосије, *Житија*, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 5 св. 1, прир. Д. Богдановић, прев. Л. Мирковић, Д. Богдановић, Београд 1988.

Шест писаца XIV века, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 10, прев. Д. Богдановић, Београд 1986.

Литература

М. Благојевић, *Србија у доба Немањића: од кнежевине до царства (1168-1371)*, Београд 1989.

М. Благојевић, *Српске удеоне кнежевине*, ЗРВИ 36 (1997) 45—62.

М. Благојевић, *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, Београд 2004.

М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, Београд, 2011.

Д. Богдановић, *Измирење српске и византијске цркве*, О кнезу Лазару, Београд 1975, 81-91.

Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд 1980.

Д. Богдановић, *Студије из српске средњовековне књижевности*, Београд 1997.

И. Божилов, *Држава и црква у Бугарској (1218–1241)*, Свети Сава у српској историји и традицији, Београд 1998, 75–83.

М. Васиљевић, *Генеалогije између историје и идеологије: пример порекла кнегиње Милице*, ИЧ 65 (2016) 77–99.

А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 2006.

М. Динић, *Однос између краља Милутина и Драгутина*, ЗРВИ 3 (1955) 48-82.

И. Дујчев, *Свети Сава у бугарској историји*, Сава Немањић — Свети Сава. Историја и предање, Београд 1979, 443—452.

И. Ђурић, *Сумрак Византије – време Јована VIII Палеолога (1392-1448)*, Београд 2007.

- М. Живојиновић, *Ктиторска делатност Светога Саве*, Сава Немањић — Свети Сава. Историја и предање, Београд 1979, 15—25.
- М. Живојиновић, *Историја Хиландара I*, Београд 1998.
- М. Живојиновић, *Стефан Немања као монах Симеон*, Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви, Београд 2000, 101–113.
- Историја српског народа I*, Београд 1981.
- Историја српског народа II*, Београд 1982.
- Х. Иналцик, *Османско царство. Класично доба 1300–1600*, Београд 2003.
- Ј. Калић, *Ниш у средњем веку*, Историјски часопис 31 (1984) 5-40.
- Ј. Калић, *Српски државни сабори у Расу*, Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе 29, Београд 1997, 27-33.
- Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, Београд 2001.
- Ј. Калић, *Деспот Стефан и Византија*, ЗРВИ 43 (2006) 31-40.
- Ј. Калић, *Српска држава и Охридска архиепископија у XII веку*, ЗРВИ 44/1 (2007) 197-208.
- М. Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Београд, 1975.
- С. К. Кисас, *О времену склапања брака Стефана Радослава са Аном Комнином*, ЗРВИ 18 (1978) 131–138.
- И. Коматина, *Историјска подлога чуда Св. Симеона у Житију Симеоновом од Стефана Првовенчаног*, ЗРВИ 51 (2014) 111-134.
- М. Копривица, *Епископ Методије - савременик и сарадник Саве Немањића*, Византијско-словенска чтенија I (2018), 209-217.
- Б. Крсмановић, *Успон војног племства у Византији XI века*, Београд 2001.
- М. Ласкарис, *Византијске принцезе у средњовековној Србији. Прилог историји византијско-српских односа од краја XII до средине XV века*, Београд 1926.

Љ. Максимовић, *Србија и последице IV крсташког рата*, 950 година од великог раскола (1054) и 800 година од пада Цариграда у руке крсташа (1204), Београд 2004, 61–75.

Љ. Максимовић, *Србија и идеја универзалног Царства*, ЗРВИ 44/2 (2007) 371-379.

Љ. Максимовић, *Византијски узор српске државности и св. Сава*, Летопис Матице Српске књ. 491 св. 6 (2013) 807-814.

Р. Мантран, *Историја Османског царства*, Београд 2002.

С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997.

С. Марјановић-Душанић, *Владарски знаци Стефана Немање*, Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви, Београд 2000, 77–87.

С. Марјановић – Душанић, *Свети краљ. Култ Стефана Дечанског*, Београд 2007.

С. Марјановић-Душанић, *Реликвије, чудотворења и furta sacra. Прилог истраживању српско-бугарских односа током четврте деценије XIII века*, ЗРВИ 46 (2009), 281-298.

М. Марковић, *Прво путовање Светог Саве у Палестину и његов значај за српску средњовековну уметност*, Београд 2009.

С. Мешановић, *Јован VII Палеолог*, Београд 1996.

М. Митић, *Средњовековна дворска прича – најлепше чудо у Житију краљице Јелене*, Зборник радова са Научног састанка слависта у Вукове дане 38/2, Београд 2009, 21-30.

Б. Миљковић, *Сава, Стефан Радослав и Димитрије Хоматин*, ЗРВИ 52 (2015) 259–275.

Р. Михаљчић, *Лазар Хребелјановић, историја, култ, предање*, Београд 1989.

В. Мошин, М. Пурковић, *Хиландарски игумани средњег века*, Београд 1999.

М. Николић, *Српска држава у делу византијског историчара Дуке*, ЗРВИ 44/2 (2007) 481-491.

М. Николић, *Византијски писци о Србији (1402-1439)*, Београд 2010.

С. Новаковић, *Срби и Турци у XIV и XV веку*, Београд 1960.

Д. Оболенски, *Шест византијских портрета*, Београд 1991.

- Г.Острогорски , *Серска област после Душанове смрти*, Београд 1965.
- Г. Острогорски, *О веровањима и схватањима Византинаца*, Сабрана дела V, Београд 1970.
- Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1998.
- С. Пириватрић, *Улазак Стефана Душана у Царство*, ЗРВИ 44/2 (2007) 381-409.
- С. Пириватрић, *Манојло I Комнин, „царски сан“ и „самодржици области српског престола“*, ЗРВИ 48 (2011) 89–118.
- С. Пириватрић, *Грчки цар Алексије у првим житијима Светог Симеона Немање*, ЗРВИ 53 (2016), 161–178.
- А. Поповић, *Мотив Федре и Хиполита у “Житију Стефана Дечанског” Григорија Цамблака*, ЗРВИ 37 (1998), 199-212.
- Д. Поповић, *Под окриљем светости. Култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији*, Београд 2006.
- М. А. Пурковић, *Српски патријарси средњег века*, Диселдорф, 1976.
- М. А. Пурковић, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, Београд 1978
- М. А. Пурковић, *Принцезе из куће Немањића*, Београд 1996.
- Р. Радић, *Време Јована V Палеолога (1332—1391)*, Београд 1993.
- Р. Радић, *Свети Сава и смрт обласног господара Стреза*, Свети Сава у српској историји, Београд 1998, 51–61.
- Р. Радић, *Из Цариграда у српске земље. Студије из византијске и српске историје*, Београд 2003.
- Р. Радић, *Константин Велики: надмоћ хришћанства*, Београд 2010.
- Р. Радић, *Византија и Србија: пламен и одсјаји*, Београд 2010.
- Р. Радић, *Константин Велики у српским средњовековним житијима*, Непролазна вредност и трајна актуелност Миланског едикта, Београд 2011, 41-46, <http://www.civissee.org/downloads/biblioteka/SVAKO-NEKA-VERUJE-srp.pdf>

- Свети Сава у српској историји и традицији, ур С. Ћирковић, Београд 1998.
- Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне Цркве I*, Београд 2002.
- В. Станковић, *Новелисим Константин, Михаило V и род Пафлагонаца*, ЗРВИ 40 (2003), 27–48.
- В. Станковић, *Краљ Милутин (1282 – 1321)*, Београд 2012.
- Т. Суботин-Голубовић, *Служба Светом Ивану Рилском у српском рукописном наслеђу*, ПКЈИФ 68–69 (2002–2003) 135–145.
- Ј. Тарнанидис, *Колико је Св. Сава као личност могао да утиче на остварење автокефалије Српске цркве*, Сава Немањић — Свети Сава. Историја и предање, Београд 1979, 55–63.
- Б. Тодић, *О времену и разлозима писања Теодосијевог "Житија Светог Саве"*, ПКЈИФ 83 (2017) 3–20.
- С. Ћирковић, *Срби у средњем веку*, Београд 1995.
- С. Ћирковић, *Свети Сава између Истока и Запада*, Свети Сава у српској историји и традицији, Београд 1998, 27–37.
- В. Ћоровић, *Света Гора и Хиландар*, Београд 1985.
- А. Узелац, *Најамничке војске краља Стефана Уроша II Милутина*, ВИГ 2 (2011), 9–27.
- А. Узелац, *Српске војске у ратовима у Европи и Малој Азији (XII–XIV век)*, ВИГ 1 (2014), 9–29.
- А. Узелац, *О српској принцези и бугарској царици Ани (прилог познавању бракова краља Милутина)*, Историјски часопис 63 (2014) 29–46.
- Б. Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1960.
- Б. Ферјанчић, *Почеци Солунске краљевине (1204–1209)*, ЗРВИ 8/2 (1964), 101–116.
- Б. Ферјанчић, *Византија и Јужни Словени*, Београд 1966.
- Б. Ферјанчић, *Севастократори у Византији*, ЗРВИ 11 (1968) 141–192.
- Б. Ферјанчић, *Тесалија у XIII и XIV веку*, Београд 1974.

- Б. Ферјанчић, *Србија и византијски свет у првој половини XIII века (1204–1261)*, ЗРВИ 27/28 (1989) 103–148.
- Б. Ферјанчић, Љ. Максимовић, *Свети Сава између Епира и Никеје*, Свети Сава у српској историји и традицији, Београд 1998, 13–25.
- Б. Ферјанчић, *Стефан Немања у византијској политици друге половине XII века*, Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви, Београд 2000, 31–45
- Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан, краљ и цар*, Београд 2005.
- Г. Шкриванић, *Ангорска битка 1402*, ВИГ 2 (1964) 53-76.
- G. Škrivanić, *Bitka kod Velbužda 28. VII 1330. godine*, Vesnik vojnog muzeja 16 (1970) 67–77.
- И. Шпадијер, *Хронолошки оквири књижевни рада Теодосија Хиландарца*, ПКЈИФ 76 (2010) 3–16.